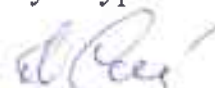

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

Факультэт культуралогіі і сацыяльна-культурнай дзейнасці

Кафедра культуралогіі

ЗАЦВЕРДЖАНА
Загадчык кафедры
культуралогіі

А.І. Смолік
«30» 08 20 24 г.

ЗАЦВЕРДЖАНА
Дэкан факультэта
культуралогіі і сацыяльна-
культурнай дзейнасці

Н.Я. Шалупенка
«30» 08 20 24 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛОГІЯ

для спецыяльнасці 6-05-0314-02 «Культуралогія»
прафілізацыі: «Сіналогія»

Складальнік:

Т. Ф. Сухоцкая, дацэнт кафедры культуралогіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», кандыдат
культуралогіі, дацэнт

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні Савета факультэта культуралогіі
і сацыяльна-культурнай дзейнасці

«30» 08 20 24 г., пратакол № 11

ЗМЕСТ

1.	ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	3
2.	ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	6
2.1	Канспект лекцый.....	6
3.	ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	56
3.1.	Тэматыка семінарскіх заняткаў.....	56
4.	РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ.....	62
4.1	Пытанні да заліку.....	62
5.	ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	64
5.1	Асноўная літаратура.....	64
5.2	Дадатковая літаратура.....	64

1. ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Курс «Лінгвакультуралогія» ўваходзіць у сістэму гуманітарных дысцыплін і прадназначаны для рэалізацыі першай ступені вышэйшай адукацыі. Курс з'яўляецца кампанентам падрыхтоўкі студэнтаў па спецыяльнасці 6-05-0314- 02 – «Культуралогія», які рэалізуецца ва ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў». Структура і змест адпавядаюць патрабаванням Адукацыйнага стандарта вышэйшай прафесійнай адукацыі.

Дадзены курс канцэптуальна звязаны з шэрагам культуралагічных дысцыплін («Беларуская мова (прафесійная лексіка)», «Тэорыя культуры», «Гісторыя культуры», «Этнакультуралогія», «Асновы сіналогіі» і некаторымі іншымі), а таксама з'яўляецца асновай для вывучэння такіх вучэбных дысцыплін кампанента ўстановы вышэйшай адукацыі, як «Тэорыя кітайскай культуры», «Гісторыя кітайскай культуры», «Антрапалогія кітайскай культуры», «Паўсядзённая культура Кітая», «Герменеўтыка кітайскай культуры».

У працэсе выкладання курса «Лінгвакультуралогія» адбываецца паглыбленне разумення сэнсаў культуры, закладзіраваных у моўных адзінках, закладваюцца базавыя, ключавыя паняцці, якія складаюць тэарэтычную аснову для разумення праблематыкі культуры, закладваюцца асновы фарміравання спецыяльных ведаў і кампетэнцый, якія неабходныя студэнтам-культуралагам для здзяйснення прафесійнай навукова-педагагічнай і навукова-даследчай дзейнасці.

У структуру вучэбнага курса «Лінгвакультуралогія» уваходзяць веды тэарэтыка-метадалагічнага і прыкладнага характара, якія з'яўляюцца асновай лінгвакультуралагічнага даследавання тэкстаў культуры.

Мэтай вучэбнага курса з'яўляецца набыццё, паглыбленне і сістэматызацыя студэнтамі ведаў аб культуры праз прызму мовы і дыскурса, культурны фон камунікатыўнай прасторы.

Задачы дысцыпліны:

- – знаёмства з асноўнымі паняццямі, праблемамі і базавай тэрміналогіяй лінгвакультуралогіі;
- – вывучэнне гісторыі станаўлення лінгвакультуралогіі, прадпасылак яе ўзнікнення ў навуковых канцэпцыях прадстаўнікоў філалогіі, культурантрапалогіі, культурна-гістарычнай этнапсіхалогіі і інш.;
- – атрыманне ведаў аб метадах лінгвакультуралагічнага даследавання культуры;
- – засваенне метадыкі лінгвакультуралагічнага аналіза;

- – апісанне і супастаўленне розных моўных адзінак беларускай і кітайскай культуры;
- – фарміраванне навыкаў грамаднага выкарыстання моўных сродкаў у працэсе міжкультурнай камунікацыі;
- – далучэнне да класічных узораў сусветнай і нацыянальнай культурнай спадчыны;
- – садзейнічанне фарміраванню талерантнасці як аднаго з прынцыпаў сучаснай цывілізацыі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен ведаць:

- базавыя паняцці і праблематыку дысцыпліны;
- эвалюцыю лінгвакультуралогіі і лінгвакультуралагічныя школы;
- важнейшыя метадалагічныя парадыгмы, прынцыпы і метады лінгвакультуралогіі, якія забяспечваюць разуменне мовы як адметнага феномена культуры;
- асноўныя этапы развіцця лінгвакультуралогіі і іх заканамернасці;
- адметнасць моўнай карціны свету беларускага і кітайскага народа;
- асноўныя моўныя адзінкі вывучэння ў лінгвакультуралогіі, іх этнакультурны змест;
- моўны этыкет як нацыянальна-культурны элемент зносін і нацыянальную спецыфіку яго праяўлення;
- культурныя канатацыі вобразных сродкаў мовы;
- метадалогію лінгвакультуралагічнага аналізу.

Умець:

- характарызаваць асноўныя этапы ў развіцці лінгвакультуралогіі, вытокі іх развіцця;
- ацэньваць стан, тэндэнцыі і перспектывы развіцця сучаснай лінгвакультуралогіі як культуралагічнай дысцыпліны;
- аналізаваць ва ўзаемасувязі развіццё культуры, мовы, рэлігіі, філасофіі, дасягненні навукі і адукацыі;
- выкарыстоўваць тэарэтыка-катэгарыяльны апарат культуралогіі ў асэнсаванні моўных адзінак і выяўленні іх сэнсаў;
- ужываць асноўныя паняцці і факталагічны матэрыял па лінгвакультуралогіі ў будучай тэарэтычнай і практычнай дзейнасці;
- вызначаць месца і ролю беларускай мовы і культуры ў гісторыі сусветнай культуры.

Вучэбна-метадычны комплекс «Лінгвакультуралогія» арыентуе студэнтаў выкарыстоўваць ў адукацыйным працэсе сістэму інтэрактыўных метадаў, скіраваных на развіццё крытычна-творчага мыслення, умацаванне інавацыйнага патэнцыяла лекцый і семінарскіх заняткаў, самастойнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці. Гэта сістэма ўключае сукупнасць кампанентаў: трэнінг па кожнаму раздзелу вучэбнага курса; тэсціраванне па тэмах; самастойны даследчы пошук – выкананне мікрадаследаванняў да семінараў; авалодванне навыкамі публічнага выступлення і палітычнага лідэрства; вырашэнне сітуацыйных задач; вывучэнне дысцыпліны з выкарыстаннем класічных твораў, акадэмічных слоўнікаў і энцыклапедый, дзяржаўных дакументаў, навуковых перыядычных выданняў. Гэтыя метады прыцягваюць увагу студэнтаў, выклікаюць зацікаўленасць у засваенні фундаментальна-прыкладных асноў лінгвакультуралогіі.

2. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Канспект лекцый

Уводзіны. Навуковыя перадумовы станаўлення лінгвакультуралогіі як самастойнай культуралагічнай дысцыпліны.

У навуковым дыскурсе канца XX ст. актывізуецца пераход лінгвістыкі на новую антрапацэнтрычную парадыгму ў сувязі з цікавасцю да чалавека як суб'екта культуры.

Параўнальна-гістарычная парадыгма была першай навуковай парадыгмай у лінгвістыцы, бо параўнальна-гістарычны метадаў быў першым спецыяльным метадам даследавання мовы. Усё XIX ст. прайшло пад эгідай гэтай парадыгмы.

Пры сістэмна-структурнай парадыгме ўвага была арыентавана на прадмет, рэч, імя, таму ў цэнтры ўвагі знаходзілася слова. Нават у трэцім тысячагоддзі можна даследаваць мову ўсё яшчэ ў межах гэтай парадыгмы, бо яна працягвае існаваць у лінгвістыцы, а колькасць яе паслядоўнікаў даволі вялікая. Па-ранейшаму сістэмна-структурны падыход дамінуе ў падрыхтоўцы большасці падручнікаў і акадэмічных граматык, рознага роду даведачных выданняў. Фундаментальныя даследаванні, выкананыя ў межах гэтай парадыгмы, з'яўляюцца найкаштоўнейшай крыніцай звестак не толькі для сучасных даследчыкаў, але і для будучых пакаленняў лінгвістаў.

Антрапацэнтрычная парадыгма – гэта пераключэнне інтарэсаў даследчыка з аб'ектаў пазнання на суб'екта, г. зн. аналізуецца чалавек у мове і мова ў чалавеку, паколькі, па словах І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, «мова існуе толькі ў індывідуальных мазгах, толькі ў душах, толькі ў псіхіцы індывідаў ці асоб, складнікаў дадзенага моўнага грамадства».

Мова – найскладанейшая шматмерная з'ява чалавечага грамадства: яна выступае сістэмай і антысістэмай, з'яўляецца дзейнасцю і прадуктам гэтай дзейнасці, духам і матэрыяй, аб'ектам, які стыхійна развіваецца, і ўпарадкаванай самарэгуліруемай з'явай і г. д. Ю. С. Сцяпанаву прадстаўляе сутнасць мовы ў выглядзе некалькіх вобразаў:

- мова як мова індывіда;
- мова як член сям'і моў;
- мова як структура;
- мова як сістэма;
- мова як тып і характар;
- мова як кампутар;

– мова як прастора думкі і як «дом духу» (М. Хайдэгер), г. зн. мова як вынік складанай кагнітыўнай дзейнасці чалавека. Адназначна, з пазіцыяй апошняга вобраза, мова выступае як вынік дзейнасці народа і творчай асобы,

нармалізатарай мовы (дзяржавы, інстытутаў, якія выпрацоўваюць нормы і правілы).

У самым канцы ХХ ст. мова пачынае разумецца як прадукт культуры, як яе важная складовая частка і ўмова існавання, як фактар фарміравання культурных кодаў. У працэсе фарміравання новай навуковай парадыгмы ў цэнтры ўвагі стала асоба носьбіта мовы – моўная асоба.

Такім чынам, антрапацэнтрычная парадыгма выводзіць на першае месца чалавека, а мова лічыцца галоўнай характарыстыкай чалавека, яго найважнейшым складнікам. Тэкст, які ствараецца чалавекам, адлюстроўвае рух чалавечай думкі, будзе магчымыя светлы, захоўваючы ў сабе дынаміку думкі і спосабы яе прадстаўлення з дапамогай сродкаў мовы.

Тэрмін «лінгвакультуралогія» з'явіўся ў апошнія дзесяцігоддзе ў сувязі з працамі фразеалагічнай школы, якую ўзначальвае В. М. Тэлія, працамі Ю. С. Сцяпанавы, А. Д. Аруцёнавай, У. В. Вараб'ёва, В. Шаклеіна, В. А. Маславай і іншых даследчыкаў. Можна вылучыць два разуменні дысцыплінарнага статусу лінгвакультуралогіі: культуралагічны і лінгвістычны. Згодна з першым падыходам, лінгвакультуралогія – раздзел культуралогіі і ў гэтым плане павінна разглядацца ў цеснай сувязі з этнаграфіяй (этналогіяй), культурнай антрапалогіяй, філасофіяй культуры, гістарычнай культуралогіяй.

Этнаграфія і этналогія ўяўляюць вялікую цікавасць для лінгвакультуралогіі, таму што вывучаюць гісторыю ўзнікнення этнасаў, іх культуру і побыт. Гэта, як правіла, апісальныя навукі, заснаваныя на зборы і аналізе эмпірычных дадзеных, неабходных лінгвакультуралогіі. Такі ж апісальны характар носіць і культурная антрапалогія, якая вывучае, перш за ўсё, культуры прымітыўных, традыцыйных супольнасцяў, што, несумненна, каштоўна для этымалогіі – найважнейшага аспекту лінгвакультуралагічных даследаванняў. Філасофія культуры, якая вывучае найбольш агульныя падыходы да даследавання сутнасці, мэт і каштоўнасцей культуры, умоў існавання і форм іх праяўлення, уяўляе сабой метадалагічную аснову лінгвакультуралогіі ў разуменні заканамернасцяў разгортвання і выражэння сэнсу культуры. Сацыялогія культуры, вывучаючы структуру і функцыянаванне культуры ў сувязі з сацыяльнымі інстытутамі, дапамагае асэнсаваць грамадска-гістарычныя ўмовы фарміравання лінгвакультуры. Гістарычная культуралогія вывучае вынікі культурнай дзейнасці чалавецтва, увасобленыя ў «тэкстах» (творы мастацтва, трактаты). Яе цікавяць галоўным чынам асобныя факты культуры. Культуралогія ж вывучае культуру як цэласнасць, у цэнтры яе інтарэсаў аказваецца не столькі сам артэфакт, колькі яго культурны, чалавечы, каштоўнасць-сэнсавы статус. Названыя аб'екты настолькі блізкія лінгвакультуралогіі, што без звароту да іх яна губляе свае

катэгарыяльныя прыкметы. І ўсё ж лінгвакультуралогія вивучае не толькі і не столькі факты культуры, колькі механізмы вербалізацыі культурна маркіраванага чалавечага сэнсу. Гісторыя вивучае выдатныя дасягненні чалавечай культуры; культуралогія вивучае культуру як духоўны стан чалавека і грамадства (культура штодзённасці).

Прыхільнікі лінгвістычнага падыходу да разумення дысцыплінарнага статусу лінгвакультуралогіі дэманструюць яе агульныя генетычныя карані з лінгвістыкай, звязваючы яе ўзнікненне з лінгвістычнымі дактрынамі В. фон Гумбальдта, В. Вундта, Г. Шухардта, А. А. Патабні і інш. У першым выпадку асноўнымі метадамі лінгвакультуралагічных даследаванняў аказваюцца метады культуралогіі; у другім – метады лінгвістычныя. Трэба адзначыць, што станаўленне лінгвакультуралогіі як самастойнай навуковай дысцыпліны звязана з пошукам уласных метадалагічных установак і метадаў даследавання.

Такім чынам, у межах антрапацэнтрычнай парадыгмы фарміруецца лінгвакультуралогія на дасягненнях шэрагу гуманітарных навук – філасофіі, псіхалогіі, антрапалогіі, сінергетыкі, культуралогіі і інш. У ХХІ ст. яна набывае культуралагічны статус, бо паняцце культуры з'яўляецца базавым для лінгвакультуралогіі.

Лінгвакультуралогія вивучае мову як феномен культуры. Гэта вызначанае бачанне свету праз прызму нацыянальнай мовы, якая выступае выразнікам нацыянальнай ментальнасці. Характарызуючы мову ва ўсёй яе складанасці з супрацьлеглых бакоў, мы раскрываем самую яе сутнасць.

Мова з'яўляецца прадуктам культуры і ўмовай яе існавання. Культура – складаная, шматгранная з'ява, якая мае камунікатыўна-дзеясную, каштоўнасную і сімвалічную прыроду. Яна вызначае месца чалавека ў сістэме грамадскай вытворчасці, размеркавання і спажывання матэрыяльных каштоўнасцей. Як цэласная з'ява, культура мае індывідуальную своеасаблівасць і агульную ідэю, стыль.

Зафіксаваная ў мове культура жыве ў моўных метафарах, фразеалагізмах, прыказках, прымаўках, фальклорных песнях і г. д. Кожны новы суб'ект культуры фарміруе сваё бачанне свету не на аснове сваіх думак і перажыванняў, а ў межах вопыту продкаў, замацаванага ў паняццях мовы, у міфах і архетыпах. У працэсе пазнання свету ствараюцца і новыя паняцці, якія фіксуюцца ў мове, якая і ёсць культурны здабытак. Такім чынам, мова не проста называе тое, што ёсць у культуры, не проста выражае яе, фарміруе культуру, як бы прарастаючы ў яе, але і сама развіваецца ў культуры. Гэтае ўзаемадзеянне мовы і культуры якраз і заклікана вивучаць лінгвакультуралогія.

Аб'ектам лінгвакультуралогіі з'яўляецца даследаванне ўзаемадзеяння мовы як транслятара культурнай інфармацыі, культуры з яе ўстаноўкамі і прэферэнцыямі і чалавека, які стварае гэтую культуру, карыстаючыся мовай. Аб'ект размяшчаецца на «стыку» некалькіх фундаментальных навук – лінгвістыкі і культуралогіі, этнаграфіі і псіхалінгвістыкі. Лінгвакультуралогія мае сваім прадметам і мову і культуру, якія знаходзяцца ў дыялогу, узаемадзеянні. Прадметам даследавання гэтай навукі з'яўляюцца адзінкі мовы, якія набылі сімвалічнае, эталоннае, вобразна-метафарычнае значэнне ў культуры і абагульняюць вынікі ўласна чалавечай свядомасці – архетыпічнай і прататыпічнай, зафіксаваныя ў міфах, легендах, рытуалах, абрадах, фальклорных і рэлігійных праявічых мастацкіх тэкстах, фразеалагізмах і метафарах, сімвалах і парэміях і г. д. Асноўнымі аб'ектамі лінгвакультуралогіі выступаюць:

- фразеалагічны фонд мовы;
- міфалагізаваныя моўныя адзінкі: архетыпы і міфалагемы, абрады і павер'і, рытуалы і звычаі, замацаваныя ў мове;
- парэміялагічны фонд мовы;
- эталоны, стэрэатыпы, сімвалы;
- маўленчыя паводзіны;
- вобласць маўленчага этыкету;
- коды культуры;
- канцэпты культуры;
- каштоўнасці культуры.

Пазначаны намі спіс аб'ектаў для даследавання ў лінгвакультуралогіі не ўяўляецца нам канчатковым і нязменным. Пры гэтым адна лінгвакультуралагічная адзінка можа адначасова належаць некалькім семіятычным сістэмам: стэрэатып рытуалу можа ўвайсці ў прымаўку, а потым ператварыцца ў фразеалагізм. Напрыклад, быў час, калі клятву елі, т. е. елі зямлю, паказваючы парадненне з ёй, як бы ахвяруючы сабой пры гэтым, дадзены звычай замацаваўся ў мове ў фразеалагічнай адзінцы (ФА) есць зямлю (пар. сучаснае ўжыванне ў зладзейскім жаргоне).

Уся лінгвакультуралогія пранізана культурна-гістарычным зместам, бо яе прадметам з'яўляецца мова, якая выступае ўмовай, асновай і прадуктам культуры. Зыходзячы з гэтага, можна абазначыць асноўныя задачы лінгвакультуралогіі як вучэбнай дысцыпліны:

- знаёмства з асноўнымі паняццямі, праблемамі і базавай тэрміналогіяй лінгвакультуралогіі;
- вывучэнне гісторыі станаўлення лінгвакультуралогіі, прадпасылак яе ўзнікнення ў навуковых канцэпцыях прадстаўнікоў філалогіі, культурантрапалогіі, культурна-гістарычнай этнапсіхалогіі і інш.;

- атрыманне ведаў аб метадах лінгвакультуралагічнага даследавання культуры;
- засваенне методыкі лінгвакультуралагічнага аналіза;
- апісанне і супастаўленне розных моўных адзінак беларускай і кітайскай культуры;
- фарміраванне навыкаў граматычнага выкарыстання моўных сродкаў у працэсе міжкультурнай камунікацыі;
- далучэнне да класічных узораў сусветнай і нацыянальнай культурнай спадчыны;
- садзейнічанне фарміраванню талерантнасці як аднаго з прынцыпаў сучаснай цывілізацыі.

Новая антрапацэнтрычная парадыгма лінгвакультуралогіі фарміруе новыя ўстаноўкі і мэты даследавання мовы, новыя ключавыя паняцці і методыкі. Змяніліся спосабы канструявання прадмета лінгвістычнага даследавання, змяніўся сам падыход да выбару агульных прынцыпаў і метадаў даследавання.

Метадалагічныя асновы даследавання праблемы ўзаемадзеяння мовы і культуры толькі закладваюцца. Іх крыніцамі служаць працы У. В. Вараб'ёва, В. М. Шаклеіна, В. М. Тэлія, В. А. Маславай і інш.

Метады лінгвакультуралогіі – гэта сукупнасць аналітычных прыёмаў, аперацый і працэдур, якія выкарыстоўваюцца пры аналізе ўзаемасувязі мовы і культуры. Паколькі лінгвакультуралогія – інтэгратыўная вобласць ведаў, якая ўбірае ў сябе вынікі даследавання ў культуралогіі і мовазнаўстве, этналінгвістыцы і культурнай антрапалогіі, тут прымяняецца комплекс пазнавальных метадаў і устаноўак, якія групуюцца вакол сэнсавага цэнтра «мова і культура». У працэсе лінгвакультуралагічнага аналізу метады культуралогіі і лінгвістыкі выкарыстоўваюцца выбарачна.

Пошук метадалагічных падстаў лінгвакультуралогіі ажыццяўляецца шляхам выкарыстання элементаў канцэпталогіі, герменеўтыкі і агульнай філалогіі. У адпаведнасці з такім метадалагічным вектарам на сучасным этапе развіцця лінгвакультуралогіі прадпрымаецца спроба інтэграваць у лінгвістычныя метады прыёмы і методыкі культуралогіі: агульнафіласофскія, ідэаграфічныя (якія апісваюць) – метады В. В'індэльбанда, інтуітывісцкія (М. Шэлер, Н. Гартман), феноменалагічныя (Э. Гусэрль), герменеўтычныя (Г. Г. Гадамер), структурна-функцыянальны аналіз (К. Леві-Строс і інш.).

У гэтым плане можна вылучыць некалькі метадаў лінгвакультуралогіі:

1. Дыхранічны метады, заснаваны на параўнальным аналізе розных лінгвакультурных адзінак у часе.
2. Сінхранічны метады, якія параўноўвае адначасова існуючыя лінгвакультурныя адзінкі.

3. Структурна-функцыянальны метады, які прадугледжваюць падзел аб'екта культуры на часткі і выяўленне сувязей паміж часткамі.

4. Гісторыка-генетычны метады, арыентаваны на вывучэнне лінгвакультурнага артэфакта з пункту гледжання яго ўзнікнення, развіцця і ўсяго далейшага лёсу.

5. Тыпалагічны метады, прызначаны для выяўлення тыпалагічнай блізкасці розных лінгвакультурных адзінак гісторыка-культурнага працэсу.

6. У аснове параўнальна-гістарычнага метаду ляжыць параўнанне самабытных лінгвакультурных адзінак у часе і пранікненне ў іх сутнасць.

Найбольш эфектыўнымі метадамі лінгвакультуралагічнага даследавання з'яўляюцца кантэнт-аналіз, фрэймавы аналіз, наратыўны аналіз.

Такім чынам, лінгвакультуралогія – гуманітарная дысцыпліна, якая вывучае матэрыяльную і духоўную культуру, якая ўвасоблена ў жывой нацыянальнай мове і праяўляецца ў моўных працэсах. Яна мае як фундаментальны, так і прыкладны аспект.

Тэма 1. Узнікненне і развіццё лінгвакультуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства

Першыя спробы асэнсавання праблемы ўзаемаадносін мовы і культуры можна убачыць ужо ў антычнай філасофіі (дыялогі Платона і «логас» Геракліта, працы Арыстоцеля і «лектон» стоікаў). За знакамітай спрэчкай сярэднявечных наміналістаў і рэалістаў таксама бачна імкненне не толькі вырашыць пытанне аб анталагічнай прыродзе мовы, але і ўшчыльную падысці да разумення лінгвакультуры.

Праблемай суадносін мовы і культуры займаліся многія лінгвісты, выкарыстоўваючы дадзеныя вывучэння феномена культуры, назапашаныя этнографамі, філосафамі, сацыёлагамі, літаратуразнаўцамі. Розныя навуковыя школы па-рознаму разглядаюць узаемаадносінны мовы і культуры, аднак практычна ўсе прызнаюць, што культура і мова непарыўна звязаны, аб чым сведчаць працы В. Гумбольдта, Л. Вінтгенштэйна, Я. Сепіра, Б. Уорфа, Д. Фадора, Р. В. Якабсона, І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, А. А. Патабні, Л. С. Выгоцкага, М. І. Жынкіна, М. І. Талстога, Ю. М. Лотмана, А. Вежбіцкай, В. М. Тэлія, В. Р. Кастамарава, Я. М. Верашчагіна, Г. А. Бруцяна, Н. Д. Аруцонавай, Н. У. Уфімцавай і іншых даследчыкаў.

Даследаванне мовы як феномена чалавечай культуры становіцца магчымым толькі ў культурфіласофіі Новага часу. Вырашальную ролю мовы ў культурагенезе сцвярджаў І. Гердэр у працы «Ідэі да філасофіі гісторыі чалавецтва: «...мова – гэта сродак выхоўваць чалавечнасць у нашым родзе...», пад якой ён разумеў культуру.

Вядомы тэарэтык культуры Дж. Віко («Асновы новай навукі: Аб агульнай прыродзе нацый») таксама невыпадкова вялікую ўвагу надае мове: даследуе яе паходжанне і развіццё ад старажытнага мыслення, у якім вельмі мала логікі, да строга навуковага, уласцівага сучаснаму чалавеку. Вучоны падкрэслівае сувязь паміж мовай і мноствам яе выражэння. Слова разглядаецца ім як знак рэчы ў яе грамадскім значэнні. Дж. Віко даказвае сувязь паміж народнай мовай і звычайем: простанародныя гаворкі павінны быць сведкамі старажытных народных звычаяў. Высновы даследчыка падрыхтавалі вучэнне пра паходжанне мовы ў часы рамантызму, якое стала прыступкай да сучаснага мовазнаўства.

В. Гумбальдт у 30-я гады XIX стагоддзя адным з першых вызначыў узаемаадносінны мовы і культуры ў межах іх поўнай суадноснасці і непарыўнай сувязі. Ім былі вылучаны фундаментальныя палажэнні аб узаемадзеянні мовы і культуры, якія далі штуршок для стварэння тэорыі лінгвістычнай адноснасці і аказалі ўплыў на развіццё антрапацэнтрычнай лінгвістыкі.

В. Гумбальдт адкрыў культуратворчую энергію ў роднай мове («Пра адрозненне ў будове чалавечых моў і яго ўплыў на духоўнае развіццё чалавечага роду»), падкрэсліў дзейную функцыю мовы ў фарміраванні суб'екта культуры. У тэорыю мовы ён увёў катэгорыю «унутраная форма мовы», якую перанёс з тэорыі мастацтва. У яе аснове ляжыць тэзіс аб творчай дзейнасці чалавечага мыслення, якое ўвасоблена ў мове і зведвае ўплыў мовы. В. Гумбальдт адзначыў, што мастацтва выяўляе «знешнія формы» свету і стварае «унутраныя формы для чалавека». Найбольш шырокае распаўсюджванне ў свеце атрымалі ідэі В. Гумбальдта, які лічыў, што мова ёсць «народны дух», яна ёсць «само быццё» народа. Культура выяўляе сябе перш за ўсё ў мове. Яна ёсць сапраўдная рэальнасць культуры, яна здольна ўвесці чалавека ў культуру. Мова ёсць фіксаваны погляд культуры на светабудову і сябе самога. Гумбальдт называў мову сродкам адкрыцця яшчэ не спазнанага.

Заснавальнік еўрапейскай этналінгвістыкі Л. Вайсгербер у манаграфіі «Родная мова і фарміраванне духу» (1929) развіў ідэі Гумбальдта, гаворачы, што «мова – гэта дзейная сіла», якая «заключае ў сабе пэўны светапогляд» і якая «мае ўнутраную форму». Выкладанне мовы, паводле Вайсгербера, «павінна найперш праясняць і культываваць у дзяцей паняцці і мысленчыя формы, закладзеныя ў мове», а «спасціжэнне лексікі вядзе да разумення паняццёвага свету народа».

Працягваючы ў цэлым закладзеныя В. фон Гумбальдтам традыцыі – цікавасць да семантычнага боку мовы, вывучэнне мовы ў непарыўнай сувязі з культурай канкрэтнага народа, падкрэсліванне актыўнай ролі мовы ў мысленні і пазнанні, – неагумбольдыянская школа (у асноўным у асобе яе еўрапейскіх прадстаўнікоў) абапіраецца на філасофскае вучэнне Э. Касірэра. Эрнст Касірэр (1874–1945) з'явіўся самым паслядоўным прыхільнікам кантаўскай трактоўкі сімвалічнай прыроды культуры. На першы план ён (як і

яго настаўнік Г. Каген) вылучаў вывучэнне ролі мовы ў культуратворчасці – «крытыцы моўных форм мыслення».

Праблема ўзаемаадносін мовы, культуры, этнасу на пачатку XIX ст. спрабавалі вырашыць нямецкія навукоўцы – браты Грым, ідэі якіх знайшлі сваё развіццё у Расіі ў 60-70-х гадах XIX ст. – у працах Ф. І. Буслаева, А. М. Афанасьева, А. А. Патабні.

Канцэпт «унутраная форма слова» распрацаваны ў эстэтыцы А. Патабні. У працы «Мысль і мова», «З запісак славеснасці», «Мова і народнасць» раскрываецца эўрыстычная функцыя мовы. Здольнасць успрымаць свет праз прызму мовы, перакананне ў тым, што мова фарміруе думку, паспрыялі ўбачыць яму ў міфе, фальклоры, літаратуры вытворныя ў адносінах да мовы мадэліруючыя сістэмы. Гэтыя ідэі атрымалі далейшае развіццё ў дзейнасці тартуска-маскоўскай школы семіётыкі. Паўплывала на тэорыю культуры і канцэпцыя гісторыі мовы А. Патабні, асноўным прынцыпам якой з’яўляецца семантычнасць, дынаміка сэнсаў, закладзеных у слове.

Мова для А. Патабні – не ізаляваны феномен. Ён цесна звязаны з культурай народа, які і стварае яе. Менавіта мова абумоўлівае нацыянальную спецыфіку народа, у тэрмінах А. Патабні – «народнасць». Як бачым, у філасофскай канцэпцыі даследчыка першапачатковае значэнне маюць катэгорыі «мова», «народ», «народнасць». Сфармуляваная ім праблема «мова і нацыя» атрымала развіццё ў працах М. Трубяцкога, Г. Шпэта і інш.

Архетыпам ведання на думку Г. Шпэта з’яўляецца слова («Герменеўтыка і яе праблемы», «Эстэтычныя фрагменты», «Свядомасць і яго ўласнік»). Фенаменалогія даследчыка не разбурае логацэнтрызм, а наадварот, падкрэслівае яго значнасць ва ўсіх відах духоўнай дзейнасці, і перш за ўсё – у маўленчай. Слова-сімвал выступае як найвышэйшая ступень мастацкага абагульнення, як сродак асэнсавання быцця ў модусе арганічнай еднасці двух яго пачаткаў: прыроднага (аб’ектыўнага) і чалавечага (суб’ектыўнага). Аб’яднанне іх у мастацтве стала адной з самых актуальных праблем сучаснасці.

Найбуйнейшыя мысліцелі XX ст. П. А. Фларэнскі, Л. Вітгенштэйн, Н. Бор і іншыя адводзілі цэнтральнае месца ў сваіх канцэпцыях мове. Выбітны філосаф нашага часу Х. Г. Гадамер прама сцвярджаў, што «мова – адзіная надзея на вызваленне», а М. Хайдэгер лічыў менавіта мову, а не прыроду і навакольны свет, першасутнасцю, «домам быцця» чалавека, бо мова не толькі адлюстроўвае, але і стварае тую рэальнасць, у якой жыве асоба. У такім кантэксце мовазнаўства мае стратэгічнае значэнне для метадалогіі ўсіх грамадскіх навук. Любы даследчык, які вывучае мову дадзенай культуры, тым самым становіцца даследчыкам той культуры, да прадуктаў якой належыць выбраная ім мова.

Вялікі ўклад у распрацоўку праблемы ўзаемасувязі мовы і культуры ўнеслі прадстаўнікі антрапалагічнага напрамку лінгвістыкі ў ЗША.

У працах амерыканскага антраполага Ф. Бааса ўпершыню зроблены акцэнт на суадносінах мовы і культуры як сістэмы перакананняў і каштоўнасцяў. Ён сцвярджаў, што нельга зразумець іншую культуру без непасрэднага доступу да яе мовы. У гуманітарных навукх усё часцей кажуць пра «ўладу мовы». На разуменні непарыўнасці і адзінства мовы і культуры ў шырокім сэнсе гэтага слова засноўвалася неагумбольдтыянства і як яго адгалінаванне – вядомая школа Сепіра-Уорфа, якія пастулявалі значную залежнасць мыслення ад мовы. У 30-я гады ХХ стагоддзя Б. Уорф, грунтуючыся на ідэях Э. Сепіра, абгрунтаваў гіпотэзу лінгвістычнага дэтэрмінізму, якую развівалі многія іншыя навукоўцы. Позні неагумбольдтыянец Л. Вейсгербер сцвярджаў, што мова – гэта «прамежкавы свет» паміж мысленнем і рэчаіснасцю.

Залежнасць мыслення ад мовы трактуецца ў навуцы па-рознаму: ранні М. М. Бахцін разумеў яго як "аковы" чужога слова, Л. С. Выгоцкі – як асобны сэнс у суадносінах са значэннем і г. д.

У пачатку нашага стагоддзя ўзнікла аўстрыйская школа «WÖRTER UND SACHEN» («Словы і рэчы»), якая накіравала праблему «Мова і культура» па шляху канкрэтнага вывучэння састаўных элементаў – «цэглак» мовы і культуры, прадэманстраваўшы важнасць культуралагічнага падыходу ў многіх галінах мовазнаўства, і перш за ўсё – у лексіцы і этымалогіі. Як адзначаў К. Леві-Строс, мова адначасова з'яўляецца прадуктам культуры, яе важным складнікам і ўмовай існавання культуры. Больш таго, мова – спецыфічны спосаб існавання культуры, фактар фарміравання культурных кодаў. У. І. Вярнадскі ў сваёй канцэпцыі сцвярджаў надзвычайную важнасць мовы ў стварэнні новай формы біяхімічнай энергіі, якую ён называў энергіяй чалавечай культуры.

Культура фармуе і арганізуе думку моўнай асобы, фармуе і моўныя катэгорыі і канцэпты. Вывучэнне культуры праз мову, антрапалагічнасць мовы фарміруюць у к. ХХ – пач. ХХІ ст. новую культурную парадыгму.

Такім чынам, на аснове дасягненняў замежных і айчынных навукоўцаў у лінгвістыцы канца ХХ ст. замацоўваецца ідэя, што мова не толькі звязаная з культурай, але яна расце з яе і выражае яе. Мова адначасова з'яўляецца сродкам стварэння, развіцця, захоўвання тэкстаў культуры і часткай культуры, таму што з яе дапамогай ствараюцца артэфакты матэрыяльнай і духоўнай культуры. На аснове гэтай ідэі на мяжы тысячагоддзяў узнікае новая навука – лінгвакультуралогія як самастойная вобласць даследавання. Узнікшы на стыку лінгвістыкі і культуралогіі, яна даследуе праявы культуры народа, якія адбіліся і замацаваліся ў мове. Аднак гэта не азначае простае складванне двух навук, а менавіта распрацоўку новага новуковага кірунку, які здольны цэласна даследаваць чалавека і яго культуру, даць новае іх бачанне і тлумачэнне. Таму лінгвакультуралогія

выступае інтэрдысцыплінарнай галіной навукі, самастойнай па сваіх мэтах, задачах, метадах і аб'екту даследавання.

У дынаміцы развіцця лінгвакультуралогіі як фундаментальнай міждысцыплінарнай навукі магчыма вылучыць тры перыяды: першы перыяд – перадумовы развіцця навукі (працы У. Гумбальдта, А. А. Патабні, Э. Сепіра і інш.), другі перыяд – афармленне лінгвакультуралогіі як самастойнай галіны даследаванняў, трэці – з'яўленне фундаментальнай міждысцыплінарнай навукі лінгвакультуралогіі.

У лінгвакультуралогіі да сённяшняга дня аформілася некалькі напрамкаў.

– лінгвакультуралогія асобнай сацыяльнай групы, этнасу ў нейкі яркі ў культурных адносінах перыяд, г. зн. даследаванне канкрэтнай лінгвакультурнай сітуацыі;

– дыяхранічная лінгвакультуралогія, г.зн. вывучэнне змен лінгвакультурнага стану этнасу за пэўны перыяд часу;

– параўнальная лінгвакультуралогія, якая даследуе лінгвакультурныя праявы розных, але ўзаемазвязаных этнасаў;

– параўнальная лінгвакультуралогія;

– лінгвакультурная лексікаграфія, якая займаецца складаннем лінгвакраіназнаўчых слоўнікаў.

У канцы ХХ ст. склаліся чатыры лінгвакультуралагічныя школы.

1.Школа лінгвакультуралогіі Ю. С. Сцяпанавы, якая па метадалогіі блізкая канцэпцыі Э. Бенвеніста, мэтай яе з'яўляецца апісанне канстант культуры ў іх дыяхранічным аспекце. Верыфікацыя іх зместу праводзіцца з дапамогай тэкстаў розных эпох, г. зн. як бы з пазіцыі знешняга назіральніка, а не актыўнага носьбіта мовы.

2.Школа Н. Д. Аруцюнавай даследуе ўніверсальныя тэрміны культуры, якія вынімаюцца з тэкстаў розных часоў і народаў. Гэтыя тэрміны культуры таксама канструююцца з пазіцыі знешняга назіральніка, а не рэальнага носьбіта мовы.

3.Школа В. М. Тэлія, вядомая ў Расіі і за мяжой як Маскоўская школа лінгвакультуралагічнага аналізу фразеалагізмаў (MSLCFraz), даследуе моўныя сутнасці з пазіцыі рэфлексіі носьбіта жывой мовы, г.зн. гэта погляд на валоданне культурнай семантыкай непасрэдна праз суб'екта мовы і культуры.

4.Школа лінгвакультуралогіі, створаная ў Расійскім універсітэце сяброўства народаў У. В. Вараб'ёвым, В. М. Шаклеіным і інш., якія развіваюць канцэпцыю Я. М. Верашчагіна і В. Р. Кастамарава.

Значным укладам у развіццё лінгвакультуралогіі стала манаграфія віцебскай даследчыцы В. А. Маславай (Лінгвакультуралогія □ (2001), у ёй

акрэсліваюцца асноўныя паняцці лінгвакультуралогіі, а таксама праводзіцца аналіз міфаў, што захаваліся ў метафарах і фразеалагізмах.

Тэма 2. Асноўныя катэгорыі лінгвакультуралогіі

Мова і культура ўзаемазвязаны ў камунікатыўных працэсах, у антагенезе (фарміраванне моўных здольнасцей чалавека) і ў філагенезе (фарміраванне радавога, грамадскага чалавека). У лінгвакультуралогіі склаліся асноўныя падыходы разумення сувязі мовы і культуры: мова адлюстроўвае культуру, мова дэтэрмініруе культуру, мова – састаўны кампанент культуры.

Адрозненні паміж культурай і мовай палягаюць у вобласці накіраванасці на суб'екта (у мове пераважае ўстаноўка на масавага адрасата, а ў культуры – на элітарнасць), асаблівасцях іх структурнай самаарганізацыі (культура няздольная самаарганізоўвацца), рознасці іх як семіятычных сістэм (культура не ізаморфная (абсалютна адпавядае) мове, а гомаморфная мове (структурна падобная)).

Гісторыка-культурны працэс дае нам відавочныя пацвярджэнні сувязі паміж мовай і культурай. Цывілізацыі старажытнага Усходу знаходзіліся пад уплывам моўнай культуры Месапатаміі і Старажытнага Егіпта. Культура старажытнага свету стваралася пераважна творчасцю старажытнагрэцкай мовы. У культуры заходнееўрапейскага Сярэднявечча панавала лацінская мова. Яе безэтнічны статус стаў дамінуючым фактарам ператварэння латыні спачатку ў сродак захавання і перадачы ведаў, які ўніфіцыраваў еўрапейскую культуру праз падаўленне нацыянальнага жыцця асобных еўрапейскіх народаў, а затым – у мёртвую мову. Арабская мова на Усходзе стала мовай навукі, культуры, адукацыі. Захаваўшы этнічныя карані, яна засталася жывой мовай сучаснай арабскай культуры. Асветны абсалютызм XVII – XVIII стагоддзяў найбольш ярка праявіў сябе ў каштоўнасна-сэнсавай прасторы французскага моўнага грамадства. Сучасны свет аказаўся пераважна прадуктам «англосаксонскага» моўнага асяроддзя, якое на шляху да глабалізацыі свету спрабуе растварыць у сабе этнакультурную самабытнасць іншых народаў. У сучасных рускай, украінскай, беларускай, балгарскай, чэшскай і іншых лінгвакультурах Усходняй і Заходняй Еўропы прысутнічае мноства запазычанняў, адбываецца выбух слэнгавай стыхіі.

Суадносіны мовы і культуры надзвычай складаныя і шматаспектныя. У вырашэнні гэтай праблемы намецілася некалькі падыходаў. Першы распрацоўваўся ў асноўным рускімі філосафамі С. А. Атаноеўскім, Г. А. Бруцянам, Я. І. Кукушкіным, Э. С. Маркаранам. Сутнасць гэтага падыходу: мова адлюстроўвае рэчаіснасць, а культура ёсць неад'емны

кампанент гэтай рэчаіснасці, з якой сутыкаецца чалавек, таму і мова – гэта простае адлюстраванне культуры. Змяняецца рэчаіснасць, мяняюцца і культурна-нацыянальныя стэрэатыпы, змяняецца і сама мова. Адзін са спробаў адказаць на пытанне аб уплыве асобных фрагментаў (або сфер) культуры на функцыянаванне мовы аформіўся ў функцыянальную стылістыку Пражскай школы і сучасную сацыялінгвістыку.

Такім чынам, калі ўздзеянне культуры на мову цалкам відавочна (менавіта яно вывучаецца ў першым падыходзе), то пытанне аб зваротным уздзеянні мовы на культуру застаецца пакуль нявырашаным. Яно складае сутнасць другога падыходу да праблемы суадносін мовы і культуры. Найбольш яркія прадстаўнікі дадзенай пазіцыі – В. Гумбальдт, А. А. Патабня), якія разумелі мову як духоўную сілу, як навакольнае асяроддзе, па-за якім і без удзелу якога мы жыць не можам.

Першыя спробы вырашэння праблемы ўзаемасувязі, узаемадзеяння мовы і культуры зроблены ў працах В. Гумбальдта (1985), асноўныя палажэнні канцэпцыі якога можна звесці да наступнага:

- 1) матэрыяльная і духоўная культура ўвасабляюцца ў мове;
- 2) усякая культура нацыянальная, яе нацыянальны характар выяўлены ў мове з дапамогай асаблівага бачання свету; мове ўласцівая спецыфічная для кожнага народа ўнутраная форма (УФ);
- 3) УФ мовы – гэта выраз «народнага духу», яго культуры;
- 4) мова ёсць апасродкаванае звязно паміж чалавекам і наваковым светам.

Канцэпцыя В. Гумбальдта атрымала своеасаблівую інтэрпрэтацыю ў працы А. А. Патабні «Думка і мова», у працах Ш. Балі, Ж. Вандрыеза, І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ, Р. В. Якабсона і іншых даследчыкаў.

У межах другога падыходу даследавалі гэтую праблему школа Э. Сепіра і Б. Уорфа, розныя школы неагумбальдтыянаў, якія распрацавалі так званую гіпотэзу лінгвістычнай адноснасці.

Лінгвакультуралагічная канцэпцыя мовы В. фон Гумбальдта была скіравана на сцвярджэнне антрапалагічнасці мовы. Яго паслядоўнікаў цікавіла не столькі мова ў адносінах да асобнага чалавека (мова як сродак развіцця яго ўнутраных сіл) і нават чалавецтва ў цэлым, колькі культура, яўленая праз мову. У аснове гіпотэзы Сепіра-Уорфа ляжыць перакананне, што людзі бачаць свет па-рознаму – скрозь прызму сваёй роднай мовы. Для яе прыхільнікаў рэальны свет існуе пастолькі, паколькі ён адлюстроўваецца ў мове. Але калі кожная мова адлюстроўвае рэчаіснасць уласцівым толькі ёй спосабам, то, такім чынам, мовы адрозніваюцца сваімі «моўнымі карцінамі свету». У гіпотэзе Сепіра-Уорфа вылучаюцца наступныя асноўныя палажэнні:

1. Мова абумоўлівае спосаб мыслення народа, які размаўляе на ёй.
2. Спосаб пазнання рэальнага свету залежыць ад таго, на якіх мовах мысляць суб'екты, якія пазнаюць.

Гіпотэза лінгвістычнай адноснасці Сепіра-Уорфа азначае, што людзі розных культур думаюць па-рознаму, і прычыны гэтага ляжаць у самой прыродзе, структуры і функцыянаванні іх моў. Іх разумовыя працэсы, іх асацыяцыі, іх спосабы інтэрпрэтацыі свету, нават ўспрыманне імі аднолькавых падзей, могуць быць іншымі, таму што яны гавораць на іншай мове, якая спрыяе фарміраванню іх структуры мыслення. Гэта гіпотэза таксама мяркуе, што людзі, якія валодаюць больш чым адной мовай, могуць у рэчаіснасці кіравацца рознымі структурамі мыслення, калі гавораць на розных мовах.

Дадзеная гіпотэза атрымала падтрымку і далейшую распрацоўку ў працах Л. Вейсгербера, у яго канцэпцыі мовы як «прамежкавага свету», які стаіць паміж аб'ектыўнай рэчаіснасцю і свядомасцю: «Мова дзейнічае ва ўсіх абласцях духоўнага жыцця як стваральная сіла». У даследаваннях некаторых аўтараў гіпотэза лінгвістычнай адноснасці атрымала сучаснае актуальнае гучанне. Першым чынам – у працах Д. Олфррда, Дж. Кэрала, Д. Хаймса і іншых аўтараў, у якіх канцэпцыя Сепіра – Уорфа істотным чынам дапоўнена. Так, Д. Хаймс увёў яшчэ адзін прынцып функцыянальнай адноснасці моў, паводле якога паміж мовамі існуе адрозненне ў характары іх камунікатыўных функцый.

Аднак, гіпотэза лінгвістычнай адноснасці ацэньваецца сучаснымі навукоўцамі далёка не адназначна. Тым не менш да яе звяртаюцца ўсе даследчыкі, якія сур'ёзна займаюцца праблемай узаемаадносін мовы і культуры, мовы і мыслення, бо менавіта з дапамогай дадзенай гіпотэзы могуць быць асэнсаваны такія факты мовы, якія цяжка растлумачыць якім-небудзь іншым чынам.

У пачатку ХХ стагоддзя была зроблена спроба разгляду праблемы ўзаемаадносін мовы і культуры ў межах неагегельянства, найбольш яркімі прадстаўнікамі якога былі італьянскі філосаф Б. Крочэ і вядомы нямецкі лінгвіст Карл Фосслер. У шматлікіх працах К. Фосслера («Культура Францыі ў лустэрку яе моўнага развіцця» (1925), «Дух і культура ў мове» (1925), «Мова як творчасць і развіццё» (1905) і інш.), стваральнік школы «эстэтычнага ідэалізму», прадстаўлена своеасаблівая «культуралогія мовы». У супрацьлегласць неагумбальдтыянкам, якія разглядалі праз прызму мовы спецыфіку той ці іншай нацыянальнай культуры, неагегельянцы спрабавалі ў самой мове ўбачыць праяву культуры і, перш за ўсё, духу. Галоўным прадметам даследавання К. Фосслера стала гісторыя мовы ў яе ўзаемасувязі з культурай адпаведных гістарычных эпох. Па Фосслеру, гісторыя мовы

напрамую абумоўлена імпульсамі, матывамі, уплывамі, уздзеяннямі асяроддзя, якія пранікаюць у мову звонку, а сучаснасць ёсць месца, дзе мова і жыццё сустракаюцца. У філасофскім разуменні слова даследчык мовы заўсёды мае справу толькі з мовай сучаснасці як адзінай, якая існуе.

Далейшыя развагі аб узаемасувязі мовы і культуры мы адносім да трэцяга падыходу. Мова – факт культуры таму што:

1) яна складовая частка культуры, якую мы атрымліваем па спадчыне ад нашых продкаў;

2) мова – асноўны інструмент, з дапамогай якога мы засвойваем культуру;

3) мова – найважнейшая з усіх з'яў культурнага парадку, бо калі мы хочам зразумець сутнасць культуры (навуку, рэлігію, літаратуру), то павінны разглядаць гэтыя з'явы як коды, якія фарміруюцца падобна мове, бо натуральная мова мае лепш за ўсё распрацаваную мадэль. Таму канцэптэуальнае асэнсаванне культуры можа адбыцца толькі праз натуральную мову. Такім чынам, мова – састаўная частка культуры і яе сродак, гэта рэчаіснасць нашага духу, аблічча культуры; яна выражае ў аголеным выглядзе спецыфічныя рысы нацыянальнай ментальнасці

Нацыянальная прырода культуры раскрываецца найперш у моўным яе быцці. Менавіта мова надае культуры нацыянальную цэласнасць, самабытнасць, праграмуе і захоўвае нацыянальны менталітэт грамадства. Філасофія культуры і філасофія мовы паказалі арганічную сувязь паміж культурай і мовай народа. Першым, хто паставіў перад сабой задачу «апрануць у беларускую вопратку» нацыянальны хранатоп, быў В. Дунін-Марцінкевіч, які пераклаў «Пана Тадэвуша». Інтэрпрэтацыя сэнсаў мастацкай структуры сродкамі беларускай мовы азначала ў XIX ст. поўную перамогу ў Беларусі нацыянальнага стылю. На нацыянальным грунце ўзніклі сэнсавызначальныя канцэпты «наша ніва», «родны кут», «спадчына», «скарб» і інш. Мовы стараславянская, лацінская, польская, руская, якія ў розныя часы абслугоўвалі афіцыйнае жыццё царквы і дзяржавы, не змаглі абагуліць гісторыка-культурны вопыт і стварыць адпаведныя яму лексікоды. Нягледзячы на нігілістычныя адносіны да нацыянальнай мовы і культуры, працэс словаўтваральнасці працягваецца і ў нашы дні. Па-ранейшаму прыярытэтную ролю ў ім адыгрывае беларуская мова.

Эфектыўнасць аналіза праблемы ўзаемасувязі мовы і культуры ў іх дынаміцы забяспечваецца катэгарыяльным апаратам культуралогіі – наборам асноўных паняццяў, якія характарызуюць у сукупнасці мадэль лінгвакультурнай рэальнасці. З пазіцыяй культуралогіі культура выяўлена ў форме тэксту, таму моўныя формы сталі асновай лінгвакультурнай парадэгмы. Культурная інфармацыя закадзіравана найперш ў моўных адзінках.

У лінгвістыцы ў цэлым і ў спецыяльнай навуцы аб тэксце склалася шырокае і вузкае разуменне дадзенага тэрміна. У чалавечым ужытку пад тэкстам можа разумецца цэлы маўленчы твор, частку твора або яго ўрывац. У лінгвакультуралогіі тэкст разумеецца як маўленчы твор, прадукт маўленчай дзейнасці, які характарызуецца агульнай задумай, тэмай, структурай, лагічным і стылістычным адзінствам, граматычнай і сэнсавай звязанасцю яго кампанентаў. Тэкст – гэта вынік маўленчай дзейнасці, якую ажыццяўляюць удзельнікі маўленчых зносін.

Лінгвакультуралогія як спецыяльная вобласць навукі спарадзіла нямала прадуктыўных у сучаснай культуралогіі паняццяў: лінгвакультурэма, мова культуры, культурны тэкст, кантэкст культуры, субкультура, лінгвакультурная парадыгма, культурная ўніверсалія, культурная кампетэнцыя, культурныя традыцыі, культурны працэс і іншыя. У паняццёвы апарат навукі ўваходзяць таксама і такія тэрміны, як менталітэт, ментальнасць, рытуал, звычай, сфера культуры, тып культуры, цывілізацыя, паганства і некаторыя іншыя. Найбольш важныя тыя, з дапамогай якіх можа быць прадстаўлена культурная інфармацыя ў моўных адзінках: культурныя семы, культурны фон, культурныя канцэпты і культурныя канатацыі.

Мова культуры – знакавая сутнасць, дакладней, сістэма знакаў і іх адносін, з дапамогай якіх устанаўліваецца каардынацыя каштоўнасцяў сэнсавых форм і арганізуюцца існуючыя або зноў узнікаючыя ўяўленні, вобразы, паняцці і іншыя сэнсавыя канструкцыі. У адносінах да іншых этнічных культур яе мова разумеецца як сукупнасць усіх знакавых спосабаў вербальнай і невербальнай камунікацыі, якія аб'ектывіруюць спецыфіку культуры этнасу і адлюстроўваюць яе ўзаемадзеянне з культурамі іншых этнасаў.

Культурныя семы – больш дробныя і больш універсальныя, чым слова, семантычныя адзінкі, семантычныя прыкметы. Напрыклад, у слоў «самавар», «лапці», «капуста» можна вылучыць такія культурныя семы: лапці – сялянскі абутак, плечены з лыка; самавар – посуд з топкай ўнутры для чаявання; капуста – страва з сечанай капусты.

Культурны фонд – гэта комплекс ведаў, адпаведны круггляд у вобласці нацыянальнай і сусветнай культуры, якім валодае тыповы прадстаўнік той ці іншай культуры. Але гэта не прыналежнасць асобы, а сукупнасць тых базавых адзінак, якія ўключаюцца ў дадзеную нацыянальную культуру.

Культурны фон – характарыстыка намінацыйных адзінак (слоў і фразеалагізмаў), якія абазначаюць з'явы сацыяльнага жыцця і гістарычныя падзеі – знік як швед пад Палтавай. Два вышэй ахарактарызаваныя віды

культурнай інфармацыі лакалізуюцца ў дэнатаце, яны параўнальна нядрэнна вывучаны лінгвакраізнаўствам.

Культурныя канцэпты – імёны абстрактных паняццяў, таму культурная інфармацыя тут прымацоўваецца да сігніфіката, г. зн. паняццёвага ядра.

Культурныя традыцыі – сукупнасць найбольш каштоўных элементаў сацыяльнай і культурнай спадчыны, інтэгральная з'ява, якая выказвае сацыяльна стэрэатыпізаваны групавы вопыт, які акумуляуецца і прайграецца ў грамадстве.

Культурны працэс – узаемадзеянне элементаў, якія належаць да сістэмы культурных з'яў.

Культурная прастора – форма існавання культуры ў свядомасці яе прадстаўнікоў. Культурная прастора суадносна з кагнітыўнай прасторай (індывідуальнай і калектыўнай), бо яна фарміруецца сукупнасцю ўсіх індывідуальных і калектыўных прастор усіх прадстаўнікоў дадзенай культурна-нацыянальнай супольнасці. Напрыклад, беларуская культурная прастора, англійская культурная прастора і інш.

Лінгвакультурная парадыгма – гэта сукупнасць моўных форм, якія адлюстроўваюць этнічна, сацыяльна, гістарычна, навукова і г. д. дэтэрмінаваныя катэгорыі светапогляду. Лінгвакультурная парадыгма аб'ядноўвае канцэпты, катэгарыяльныя словы, прэцэдэнтныя імёны культуры і г. д. Моўныя формы – гэта аснова парадыгмы, якая як бы «прашытая» значнымі ўяўленнямі.

Лінгвакультурэма – тэрмін, уведзены У. В. Вараб'ёвым. Гэта комплексная міжузроўневая адзінка, якая ўяўляе сабой дыялектычнае адзінства лінгвістычнага і экстралінгвістычнага (паняццёвага або прадметнага) зместу. У разуменні У. В. Вараб'ёва, лінгвакультурэма ёсць сукупнасць формы моўнага знака, яго зместу і культурнага сэнсу, які суправаджае гэты знак. Важнае значэнне для разумення лінгвакультурэмы ён надае глыбіннаму сэнсу, які патэнцыйна прысутнічае ў значэнні як элемент яго зместу. Дадзены тэрмін вельмі невыразны, бо ў ім не раскрываюцца механізмы таго, дзе і як прымацоўваецца культурная інфармацыя ў моўным знаку, як яна "працуе" ў мове, а ўказваецца толькі на факт яе наяўнасці ў моўным знаку, што вядома яшчэ з часоў У. Гумбальдта.

Тэма 3. Моўная карціна свету

Карціна свету — гэта сістэма інтуітыўных уяўленняў аб рэальнасці. Карціну свету можна вылучыць, апісаць або рэканструяваць у нацыі або этнасе, у любой сацыяльнай або прафесійнай групе ці асобе. Кожнаму адрэзку гістарычнага часу адпавядае свая карціна свету.

Тэрмін «карціна свету» быў вылучаны ў рамках фізікі ў канцы XIX-пачатку XX ст. Адным з першых яго стаў ужываць Г. Герц (1914г.) у дачыненні да фізічнай карціны свету, якая трактуецца ім як сукупнасць унутраных вобразаў знешніх прадметаў, з якіх лагічным шляхам можна атрымліваць звесткі адносна паводзін гэтых прадметаў. Пачынаючы з 60-х гадоў праблема карціны свету разглядаецца ў межах семіётыкі пры вывучэнні першасных мадэлюючых сістэм (мовы) і другасных мадэлюючых сістэм (міфа, рэлігіі, фальклору, паэзіі, кіно і г.д.) (Лотман, Успенскі). У межах лінгвістыкі праблема аднаўлення старажытнай мадэлі свету ўзнікала натуральным чынам у сувязі з неабходнасцю рэканструкцыі семантыкі тэкстаў у шырокім сэнсе гэтага слова (В. У. Іванаў, У. М. Тапароў). Была прапанавана здагадка, што мадэль свету можа быць апісана як набор асноўных семантычных супрацьпастаўленняў, якія маюць для народаў свету практычна ўніверсальны характар. Для апісання мадэлі свету славян В. У. Іванаў і У. М. Тапароў выкарыстоўвалі наступныя семантычныя апазіцыі: белы — чорны, блізкі — далёкі, вараны – сыры і г. д.

Прынята адрозніваць карціны свету канцэптуальную і моўную, навуковую і наіўную. Наіўная карціна свету ўласціва штодзённай свядомасці. Вядома, што выява свету, замацаваны ў мове, у многіх істотных дэталях адрозніваецца ад навуковай карціны свету. Пад канцэптуальнай карцінай свету маецца на ўвазе не толькі веды, якія выступаюць як вынік разумовага адлюстравання рэчаіснасці, але і вынік пачуццёвага пазнання. Моўныя карціны свету – гэта ўся інфармацыя аб знешнім і ўнутраным свеце, замацаваная сродкамі жывых моў. Такім чынам, канцэптуальная карціна свету – інфармацыя, дадзеная ў паняццях, галоўнае ў моўнай карціне свету – гэта веды, замацаваныя ў словах. Канцэптуальная карціна свету багацейшая за моўную карціну, паколькі ў яе стварэнні ўдзельнічаюць розныя тыпы мыслення, у тым ліку і невербальныя.

Існуе вялікая колькасць дэфініцый паняцця «моўная карціна свету». Мы ў якасці працоўнага вызначэння мы будзем разумець моўную карціну свету як зафіксаваную ў мове і спецыфічную для дадзенага моўнага калектыву схему ўспрымання рэчаіснасці. Такім чынам, «моўная карціна свету» — гэта свайго роду светабачанне праз прызму мовы.

Карціна свету апасродкавана мовай, на якой гаворыць дадзеная група. Кожная мова па-свойму дзеліць свет, г. зн. мае свой спосаб яго канцэптуалізацыі. Адсюль вынікае, што кожная мова мае адмысловую карціну свету, і моўная асоба абавязана арганізоўваць змест выказвання ў адпаведнасці з гэтай карцінай. І ў гэтым праяўляецца спецыфічна чалавечае ўспрыманне свету, зафіксаванае ў мове. Мова ёсць найважнейшы спосаб фарміравання і існавання ведаў чалавека аб свеце. Адлюстроўваючы ў

працэсе дзейнасці аб'ектыўны свет, чалавек фіксуе ў слове вынікі пазнання. Сукупнасць гэтых ведаў, увасобленых у моўнай форме, уяўляе сабой тое, што ў розных канцэпцыях называецца то як «моўны прамежкавы свет», то як «моўная рэпрэзентацыя свету», то як «моўная мадэль свету», то як «моўная карціна свету». У сілу большай распаўсюджанасці мы выбіраемы апошні тэрмін.

Моўная карціна свету не стаіць у шэрагу са спецыяльнымі карцінамі свету (хімічнай, фізічнай і інш.), яна ім папярэднічае і фарміруе іх, таму што чалавек здольны разумець свет і самога сябе дзякуючы мове, у якой замацоўваецца грамадзка-гістарычны досвед – як агульначалавечы, так і нацыянальны. Апошні і вызначае спецыфічныя асаблівасці мовы на ўсіх яе ўзроўнях. У сілу спецыфікі мовы ў свядомасці яе носьбітаў узнікае пэўная моўная карціна свету, праз прызму якой чалавек бачыць свет.

Моўная карціна свету фарміруе тып стаўлення чалавека да свету (прыроды, жывёл, самога сабе як элементу свету). Яна задае нормы паводзін чалавека ў свеце, вызначае яго стаўленне да свету. Кожная натуральная мова адлюстроўвае пэўны спосаб успрымання і арганізацыі («канцэптэуалізацыі») свету. Выражаныя ў ім значэнні складаюцца ў нейкую адзіную сістэму поглядаў, свайго роду калектыўную філасофію, якая навязваецца ў якасці абавязковай усім носьбітам мовы.

Такім чынам, роля мовы выяўляецца не толькі ў перадачы паведамлення, але ў першую чаргу ва ўнутранай арганізацыі таго, што падлягае паведамленню. Узнікае як бы «прастора значэнняў», г. зн. замацаваныя ў мове веды аб свеце, куды абавязкова ўплятаецца нацыянальна-культурны вопыт канкрэтнай моўнай супольнасці.

Тэрмін «моўная карціна свету» – гэта не больш чым метафара, бо ў рэальнасці спецыфічныя асаблівасці нацыянальнай мовы, у якіх зафіксаваны ўнікальны грамадзка-гістарычны вопыт пэўнай нацыянальнай супольнасці людзей, ствараюць для носьбітаў гэтай мовы не нейкую іншую, непаўторную карціну свету, адрозную ад аб'ектыўна існуючай, а толькі спецыфічную афарбоўку гэтага свету, абумоўленую нацыянальнай значнасцю прадметаў, з'яў, працэсаў, выбарчым стаўленнем да іх, якое нараджаецца спецыфікай дзейнасці, ладу жыцця і нацыянальнай культуры дадзенага народа. У размаўляючых на дадзенай мове людзей, якія атаясамліваюць сябе з дадзенай культурай, фарміруецца нацыянальная моўная карціна свету. Неабходна адрозніваць паняцці нацыянальны вобраз свету (НВС) як сукупнасць прататыпаў, якія існуюць у калектыўнай нацыянальнай свядомасці, ад нацыянальнай моўнай карціны свету (НМКС) як сукупнасці лексічных эквівалентаў гэтых прататыпаў. Нацыянальная своеасаблівасць моўнай карціны свету разглядаецца неагумбальдтыянцамі не як вынік працяглага

гістарычнага развіцця, а як першапачаткова дадзеная ўласцівасць моў. На іх думку, людзі з дапамогай мовы ствараюць свой асаблівы свет, адрозны ад таго, які іх акружае. Знаёмства з МКС нацыі – гэта неабходнае знаёмства з нацыянальным менталітэтам, нацыянальнай культурай: гісторыяй, фальклорам, мастацтвам.

Фразеалагізмы, міфалагемы, вобразна-метафарычныя словы, канататыўныя словы і іншыя адыгрываюць асаблівую ролю ў стварэнні моўнай карціны свету. Яны – «люстэрка жыцця нацыі».

Найважнейшай характарыстыкай чалавечай мовы з’яўляецца яе знакаваясць. Знакі мовы ў розных камбінацыях выконваюць строгія, уласцівыя толькі ім функцыі. Галоўнае прызначэнне моўных знакаў – перадаваць розныя сэнсы: ад называння з’яў навакольнай рэчаіснасці да разнастайных меркаванняў, простых і складаных. Большасць знакаў мовы мае два бакі: матэрыяльны, фармальны, які ўспрымаецца органамі пачуццяў чалавека, і ідэальны, змястоўны, які інтэрпрэтуецца яго свядомасцю. Два бакі моўнага знака называюць планам выражэння (азначальнае) і планам зместу (азначаемае) – гэта значыць, што знакі мовы маюць форму, якая ўспрымаецца органамі слыху ці органамі зроку, і сэнс (значэнне), усведамляльны пасродкам разумовых працэсаў.

Прыкладам адметнасці нацыянальнай моўнай карціны свету выступае колеравы код культуры. Колераабзначэнні часта становяцца сімваламі культуры. Ва ўсе часы навукоўцы біліся над разгадкай праблемы колеру. Апошнія даследаванні ў гэтай галіне паказваюць, што за колер адказвае ў чалавека 10 пігментных генаў, якія складаюць пэўны набор – у кожнага свой, таму два чалавекі могуць глядзець на адзін і той жа прадмет, але успрымаць яго колер па-рознаму. А назіранні над людзьмі з паразамі галаўнога мозгу выявілі, што паняцці аб колерах, словы, якія выказваюць гэтыя паняцці, і сувязь паміж паняццямі і словамі залежаць ад розных сістэм галаўнога мозгу. Гэта і тлумачыць, чаму існуюць адрозненні ў рэакцыях на колер у розных культурах (напрыклад, «зялёнае» ў ЗША – бяспека, а ў Францыі – злачынства; белы колер у кітайцаў – сімвал жалобы, смутку, а ў еўрапейцаў гэтыя функцыі выконвае чорны колер).

Такім чынам, каляровая мова чалавека ментальная па сваёй прыродзе. За колерам людзі бачаць сэнсы. Дзень мае два ўстойлівыя эпітэты ў народнай культуры беларусаў – чырвоны і белы, і абодва, аказваецца, спачатку былі роўныя, бо абодва ўзыходзяць да бога Ярылы, апекуна сонца, агню. Чырвоны – не толькі прыгожы, але і яркі, звязаны з агнём.

У беларусаў чырвоны колер сімвалізуе сонца, вялізнае шчасце і высокае становішча ў грамадстве, перамогу. У народнай культуры каляровая сімволіка чырвонага колеру атаясамлялася з быццём, зямным жыццём

чалавека. На змену каляровай семантыкі ў беларускай культуры паўплывала хрысціянства, дзе чырвоны атаясамляўся з пралітай крывёй Хрыста. У іерархіі каляровага канону VI стагоддзя, які склаўся ў Візантыйскай імперыі, чырвоны быў ніжэйшы за пурпурны. У савецкай культуры культ чырвонага быў звязаны з пралітай крывёй у барацьбе за перамогу ідэй рэвалюцыі.

У беларускай народнай культуры белы колер таксама адзін з самых распаўсюджаных. Разам з чырвоным і чорным ён складае асноўны спектр каляровай сімволікі ў міфапаэтычнай карціне свету. Семантыка белага колеру інтэрпрэтуецца неадназначна. Ён успрымаецца як сімвал чысціні і святасці і супрацьпастаўляецца чырвонаму колеру, які сімвалізуе жыццёвы пачатак. У міфалагічным кантэксце белы – вечнасць Сусвету, знак небыцця. У хрысціянскай традыцыі белы колер выступае ў якасці сімвала чысціні і адлучанасці. Яго святланоснасць вызначыла белы колер адзення Хрыста, анёлаў, апосталаў у іканапісе. Белы колер сімвалізуе таксама свабоду і незалежнасць як галоўныя каштоўнасці ў жыцці кожнага чалавека. Белы колер у еўрапейскай культуры сімвалізуе і няўдачу. Напрыклад, у вайне або паядынку прайграўшы бок заўсёды выкарыстоўваў «белы сцяг» для здачы.

Чорны колер, паходзячы ад агню, сімвалізуе бязладдзе, нянавісць, смутак, смерць, г. зн. супрацьлеглую святлу сімволіку. Ноч таксама сімвал гора, таму што яна чорная, цёмная. Аднак у народнай культуры беларусаў семантыка чорнага колеру звязвалася з зямлёй.

Натуральным і жыццесцвярджалым, але ў той жа час ціхім, глыбокім і вечным з'яўляецца зялёны колер, які ўвасабляе ў сабе вечную сілу прыроды і непарыўную сувязь з ёй, што можа прынесці людзям неабмежаваную жыццёвую сілу і запал. Ён выкарыстоўваецца для абазначэння свету, надзеі і працвітання. Зялёны мае значэнне развіцця флоры і фаўны. Зялёны колер таксама сімвалізуе маладосць (молада-зялёна).

Сіні колер асацыіруецца з чыстым небам, з надзеяй на шчасце. У хрысціянстве сіні – гэта колер нябеснага царства. Сіні колер заўсёды прымушае людзей думаць аб блакітным небе і моры. Еўрапейцы лічаць яго адлюстраваннем высакароднай асобы. У сучасным свеце – часам асацыіруецца і з сумным настроем. Сіні таксама сімвалізуе спакой, розум, імкненне ніколі не здавацца.

Крыніцай колеру ў адпаведнасці са старажытнакітайскай філасофіяй з'яўляецца прырода. З вынікаў назіранняў за нябёсамі і зямлёй, натуральнымі краявідамі ўсходу, заходу і зменамі параў года кітайскія мысляры ўстанавілі ўзаемасувязь паміж пяццю элементамі, якія складаюць усё існае ў Сусвеце (металам, дрэвам, вадой, агнём, зямлёй), і колерам, стварыўшы адпаведна канцэпцыю пяці асноўных колераў: чырвонага, зялёнага, жоўтага, белага і чорнага. Сярод пяці колераў метал адлюстроўвае белы колер, які з'яўляецца

колерам металічнага бляску, дрэва – зялёны колер, які з'яўляецца колерам першых парасткаў дрэў, вада – чорны колер, колер бязмежнай і бяздоннай бездані; агонь прадстаўлены чырвоным колерам, колерам гарэння вогнішча; жоўты – колер зямлі. Гэтая філасофская канцэпцыя, якая злучае пяць элементаў і пяць колераў, аб'яднала таксама каляровыя з'явы з духам культуры і, прайшоўшы свой шлях развіцця, ператварылася для кітайцаў ва ўнікальны спосаб мыслення і пазнання.

Чырвоны колер у традыцыйнай кітайскай культуры сімвалізуе агонь і сонца, з'яўляецца самым раннім колерам пакланення продкам. У культуры Кітая чырвоны колер сімвалізуе шчасце, свята, шлюб і сардэчную цеплыню, дастаткова часта выкарыстоўваецца на разнастайных кітайскіх фестывалях і святах. Дамінантным колерам ён стаў у вясельным абрадзе. Чырвоны колер праходзіць праз усю гісторыю Кітая, пранізваючы ўсе вобласці кітайскай культуры і становячыся яе глыбокім фонам.

У старажытныя часы першапачатковае значэнне кітайскага іерогліфа «белы» было «пустата». У «Кнізе перамен» белае дзённае святло і чорны начны колер абазначаюць адпаведна ян і інь. У традыцыйнай кітайскай каляровай канцэпцыі значэнне белага мянялася ў адпаведнасці са зменамі эпохі, і толькі эстэтычная канцэпцыя і стандарты белага колеру ў сэрцах кітайцаў ніколі не мяняліся. У кітайскай культуры белы колер з'яўляецца традыцыйным. Ён сімвалізуе чысціню, дабрыню і святло. Мае вельмі шмат сэнсавых значэнняў, у тым ліку і амбівалентных. У сучасным Кітаі сваякі і сябры памерлага часта выказваюць сваю павагу і спачуванне сям'і, завязваючы чорную марлю на рукі і прымацоўваючы белы колер на грудзі. Цікава, што ў некаторых мясцінах Беларусі захаваліся падобныя абрады. Так, на Магілёўшчыне людзі, якія ідуць на пахаванне, павязваюць на левую руку белую хустачку. Для маркіроўкі злых духаў у традыцыйнай кітайскай драме твар злыдня белага колеру. Белы быў знакам людзей, якія не мелі славы і ўлады. У феадальным грамадстве ён атаясамліваўся з грамадзянскім насельніцтвам.

Чорны колер – гэта колер з самым доўгім тэрмінам пакланення і разнастайнасцю значэнняў у старажытнай кітайскай гісторыі. Высакародны статут чорнага колеру вырастаў і падаў з росквітам і заняпадам дынастыі.

Жоўты колер кітайская нацыя лічыць першапачатковым пры стварэнні свету першапродкам Паньгу. Жоўты таксама адлюстроўвае зараджэнне ўсяго існага і павелічэнне колькасці кітайскай нацыі, таму ён з'яўляецца аб'ектам поўнай глыбокай пашаны і пакланення продкам. Раней жоўты быў колерам сям'і імператара, а таксама колерам пакланення ў будызме.

Сіні колер са старажытных часоў пазначаны як адзін з пяці асноўных колераў, аднак яго становішча ў палітычнай сферы не было прэстыжным

(напрыклад, на афіцыйнай службе ў перыяд дынастыі Тан і Сун гэта быў колер адзення малодшых чыноўнікаў). Таксама сіні колер быў колерам адзення звычайных людзей.

У Кітаі з'ялены колер сімвалізуе маладосць, у Індыі – мір і надзею. У кітайскай культуры ён выкарыстоўваецца ў наземным і марскім транспарце як знак руху.

Тэма 4. Моўная асоба

Як вядома, творыць культуру і жыве ў ёй чалавек, асоба. Менавіта ў асобы на пярэдні план выходзіць сацыяльная прырода чалавека, а сам чалавек выступае як суб'ект сацыякультурнага жыцця. Ёсць і іншыя канцэпцыі асобы. Так, вядомы амерыканскі псіхолаг А. Маслоў бачыць чалавека як быццё ўнутранай прыроды, якая амаль незалежная ад знешняга свету і якая ёсць зыходная перадумова ўсякай псіхалогіі, а жыццё ў згодзе з унутранай прыродай разглядаецца як прычына псіхічнага здароўя. Станаўленне асобы, з пункту гледжання А. Маслоў, – гэта рух да ідэалу, у якасці якога выступае асоба, якая ўсебакова рэалізавала сябе.

Асоба павінна разглядацца ў перспектыве культурнай традыцыі народа, этнасу, бо для нараджэння чалавека ў чалавеку неабходны культурна-антрапалагічны прататып, які фарміруецца ў межах культуры. Моўная асоба існуе ў некалькіх іпастасях: Я фізічнае, Я сацыяльнае, Я інтэлектуальнае, Я эмацыянальнае, Я мовамыслячае.

Першы зварот да моўнай асобы звязаны з імем нямецкага вучонага І. Вейсгербера. У рускай лінгвістыцы першыя крокі ў гэтай галіне зрабіў В. У. Вінаградаў, які выпрацаваў два шляхі даследавання моўнай асобы – асоба аўтара і асоба персанажа. Само паняцце моўнай асобы пачаў распрацоўваць Г. І. Багін, ён стварыў мадэль моўнай асобы. Увёў жа гэтае паняцце ў шырокі навуковы ўжытак Ю. М. Каравулаў, які лічыць, што моўная асоба – гэта чалавек, які валодае здольнасцю ствараць і ўспрымаць тэксты, якія адрозніваюцца:

- а) ступенню структурна-моўнай складанасці;
- б) глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці;
- в) пэўнай мэтавай накіраванасцю».

Ю. М. Каравулаў распрацаваў узроўневую мадэль моўнай асобы з апорай на мастацкі тэкст. Моўная асоба, на яго думку, мае тры структурныя ўзроўні. Першы ўзровень – вербальна-семантычны, які адлюстроўвае ступень валодання штодзённай мовай. Другі ўзровень – кагнітыўны, на якім адбываецца актуалізацыя і ідэнтыфікацыя рэлевантных ведаў і ўяўленняў, уласцівых соцыуму (моўнай асобе) і ствараючых калектыўную ці індывідуальную кагнітыўную прастору. Гэты ўзровень мяркуе адлюстраванне

моўнай мадэлі свету асобы, яе тэзаўрус, культуру. І трэці – вышэйшы ўзровень – прагматычны. Ён уключае ў сябе выяўленне і характарыстыку матываў і мэт, рухаючых развіццём моўнай асобы. Такім чынам, кадзіраванне і дэкадзіраванне інфармацыі адбываецца пры ўзаемадзеянні трох узроўняў "камунікатыўнай прасторы асобы" – вербальна-семантычнага, кагнітыўнага і прагматычнага. Канцэпцыя трохузроўневай будовы вызначаным чынам карэліруе з трыма тыпамі камунікатыўных патрэбаў: кантактаўстанаўліваючай, інфармацыйнай і ўздзейнічаючай, а таксама з трыма бакамі працэсу зносін – камунікатыўным, інтэрактыўным і перцэпцыйным. Узроўневая мадэль моўнай асобы адлюстроўвае абагульнены тып асобы. Канкрэтных жа моўных асоб у дадзенай культуры можа быць мноства, яны адрозніваюцца варыяцыямі значнасці кожнага ўзроўню ў складзе асобы. Такім чынам, моўная асоба – гэта шматслаёвая і шматкампанентная парадыгма маўленчых асоб. Пры гэтым моўная асоба – гэта моўная асоба ў парадыгме рэальных зносін, у дзейнасці. Менавіта на ўзроўні маўленчай асобы выяўляюцца як нацыянальна-культурная спецыфіка моўнай асобы, так і нацыянальна-культурная спецыфіка самых зносін.

У змест моўнай асобы звычайна ўключаюцца такія кампаненты:

1) каштоўнасны, светапоглядны, кампанент зместу выхавання, г. зн. сістэма каштоўнасцей, ці жыццёвых сэнсаў. Мова забяспечвае першапачатковы і глыбінны погляд на свет, утварае той моўны вобраз свету і іерархію духоўных уяўленняў, якія ляжаць у аснове фарміравання нацыянальнага характару і рэалізуюцца ў працэсе моўных дыялогавых зносін;

2) культуралагічны кампанент, г. зн. узровень засваення культуры як эфектыўнага сродку павышэння цікавасці да мовы. Зварот да артэфактаў культуры вывучаемай мовы, звязаных з правіламі маўленчых і нямоўных паводзін, спрыяе фарміраванню навыкаў адэкватнага ўжывання і эфектыўнага ўздзеяння на партнёра па камунікацыі;

3) асобасны кампанент, г. зн. тое індывідуальнае, глыбіннае, што ёсць у кожным чалавеку.

Моўная асоба існуе ў прасторы культуры, адлюстраванай у мове, у формах грамадскай свядомасці на розных узроўнях (навуковым, бытавым і інш.), у стэрэатыпах і нормах паводзін, у прадметах матэрыяльнай культуры і г. д. Вызначальная роля ў культуры належыць каштоўнасцям нацыі, якія з'яўляюцца канцэптамі сэнсаў.

Тыпалогію моўных асоб прапанаваў К. Ф. Сядоў. У якасці цэнтральнага крытэрыя дыферэнцыяцыі маўленчых паводзін ён прапануе браць здольнасць моўнай асобы да ўзгодненасці сваіх дыскурсіўных паводзін з дзеяннямі партнёра па сацыяльна-камунікатыўным узаемадзеянні. К. Ф.

Сядоў вылучае тры тыпы моўных асоб: канфліктны, цэнтрыраваны, кааператыўны. Кожны з пазначаных тыпаў прадстаўлены двума падтыпамі. Канфліктны тып дэманструе ўстаноўку на сябе і адначасова супраць партнёра па камунікацыі. Тут камуніканты сутыкаюцца са спробай самасцвярджэння за кошт суразмоўцы. Указаны тып прадстаўлены двума разнавіднасцямі: канфліктна-агрэсіўным і канфліктна-маніпулятарскім.

Канфліктна-агрэсіўны падтып (канфліктны агрэсар) праяўляецца ў тым, што дэманструе ў адносінах да камунікатыўнага партнёра негатыўную ілакуцыю (агрэсію), якая выклікана імкненнем бачыць у яго паводзінах варожую або канкуруючую інтэнцыю. Агрэсар – недасканалая ў сацыяльна-псіхалагічным стаўленні асоба. Для таго, каб дамагчыся адчування сацыяльнай паўнаважнасці, камунікант такога кшталту павінен даставіць суразмоўцу маральны дыскамфорт («сказаць гадасць», аблаяць). Крайняй формай вербальнай агрэсіі становіцца камунікатыўны садызм, калі партнёр па зносінах становіцца аб'ектам славеснага здзекавання. У паўсядзённых зносінах падобная моўная асоба выяўляецца ў інвектывах (прамых абразях), папроках, насмешках і да т. п. Акрамя гэтага, канфліктна-агрэсіўная моўная асоба можа дэманстраваць такія рысы, як камунікатыўны сабатаж (звычайна гэта праяўляецца ў адказе пытаннем на пытанне). Зносіны з канфліктным агрэсарам нагадваюць барацьбу, у якой ён імкнецца нанесці як мага больш уколаў суразмоўцу.

Канфліктна-маніпулятарскі падтып (канфліктны маніпулятар) у камунікатыўным партнёры бачыць перш за ўсё аб'ект маніпуляцыі. Тут таксама гаворка ідзе пра псіхалагічную недасканаласць, якая пераадольваецца за кошт іншага ўдзельніка зносінаў. У дадзеным выпадку камунікант самасцвярджаецца за кошт суразмоўцы, ставячы яго ў канкрэтнай сітуацыі зносінаў на ніжнюю ў параўнанні з сабой статусную пазіцыю. Ён не адчувае павагі да партнёра, лічачы яго па інтэлектуальных і этычных якасцях істотай, якая стаіць на больш нізкай ступені развіцця. Дамінуючая стратэгія ў маўленчых паводзінах падобнай моўнай асобы – навязванне свайго меркавання і наогул перабольшанне аўтарытэтнасці свайго жыццёвага досведу (Я лічу...). Падчас зносінаў маніпулятар выяўляецца ў павучаннях, парадах, дыктаце, а акрамя таго, у манеры, задаўшы пытанне, не даслухаць адказ на яго ці ж самому даць адказ, у бесцырымоннай змене тэмы шляхам перабівання суразмоўцы.

Цэнтраваны тып характарызуецца ўстаноўкай на сябе пры ігнараванні партнёра камунікацыі. К. Ф. Сядоў вылучае два падтыпы: актыўна-цэнтраваны і пасіўна-цэнтраваны.

Актыўна-цэнтраваны падтып (актыўны эгацэнтрык) часам па сваіх маўленчых праявах нагадвае канфліктнага маніпулятара: таксама можа

перабіваць суразмоўцу, адвольна мяняць тэму размовы і г. д. Аднак тут неабходна канстатаваць розніцу ў ілакутыўных сілах: калі канфліктны маніпулятар не паважае камунікатыўнага партнёра, жадаючы навязаць яму свой пункт гледжання, то актыўны эгацэнтрык проста не здольны прыняць пункт гледжання іншага ўдзельніка зносін. Актыўны эгацэнтрык будзе свае зносіны так, «як дзеці, якія гуляюць у мяч са сцяной»: задае пытанне і сам на яго адказвае, вызначае тэму размовы і сам яе развівае, не даючы партнёру па камунікацыі ўставіць слова, выказаць сваё меркаванне. Суб'ектыўна ён адчувае ілюзію паўнаўладнаснай камунікацыі і, як правіла, атрымлівае ад зносін задавальненне, не заўважаючы дыскамфорту, які адчувае суразмоўца, што часам вядзе да камунікатыўных няўдач (фрустрацый) і (нават) канфліктаў.

Пасіўна-цэнтрыраваны тып (пасіўны эгацэнтрык) звычайна ў бытавых зносінах выглядае бяскрыўдным і няўважлівым, часам забітым «вожыкам у тумане». Ён з цяжкасцю здольны выйсці за межы ўласнага ўнутранага свету. Такая «зацыкленасць на сябе» становіцца вынікам працы псіхалагічных ахоўных механізмаў, якія звычайна адлюстроўваюць нейкія асаблівасці ранняга сацыягенезу індывіда. Звычайна маўленчыя паводзіны такой моўнай асобы не адпавядаюць сітуацыі зносін і інтэнцыі суразмоўцы; як правіла, гэта сведчыць аб нізкім прагматычным патэнцыяле размаўцы, няўменні пераключыцца на пункт гледжання слухача. Гэта ж выяўляецца ва ўзгадванні імёнаў, невядомых суразмоўцу, як вядомых; у прынцыпова банальных рэакцыях на інфармацыю, якая тычыцца камунікатыўнага партнёра; у неадэкватных рэакцыях; у перакладзе размовы на тэмы, якія датычацца толькі гаворачага, і поўнай адсутнасці цікавасці да тэм, якія цікавяць слухача і да т. п. Маўленчыя зносіны пасіўнага эгацэнтрыка напоўнены камунікатыўнымі няўдачамі і непаразумеаннямі, факт узнікнення якіх часта ім не заўважаецца.

Кааператыўны тып у якасці дамінантнай устаноўкі зносін дэманструе ўстаноўку на партнёра камунікацыі. Тут таксама К. Ф. Сядоў вылучае падтыпы: кааператыўна-канформны і кааператыўна-актуалізатарскі. Кааператыўна-канформны падтып (кааператыўны канфарміст) дэманструе згоду з пунктам гледжання суразмоўцы, нават калі ён не зусім падзяляе гэты пункт гледжання. У гэтым выпадку ўстаноўка на партнёра як бы душыць яго ўласную інтэнцыю, што, як правіла, выступае вынікам боязі канфлікту, канфрантацыі. Такі настрой праяўляецца ў дэманстрацыі цікавасці да іншага ўдзельніка камунікацыі шляхам выкарыстання тактык пытання, падтаквання, праявы спачування, суцяшэння, кампліменту і г. д. У рэальных зносінах звычайна гэта выглядае як імітацыя (у той ці іншай ступені пераканаўчасці) настроенасці на камунікатыўнага партнёра. Часам саступкі ў пабудове

інтэракцыі, якія робіць канфарміст, успрымаюцца яго камунікатыўнымі партнёрамі (асабліва, калі яны належаць да іншых тыпаў моўнай асобы) як няшчырасць і нават хітрасць.

Кааперацыйна-актуалізатарскі падтып (кааператыўны актуалізатар) у маўленчым узаемадзеянні кіруецца асноўным прынцыпам, які можна вызначыць як імкненне паставіць сябе на пункт гледжання суразмоўцы, зірнуць на сітуацыю, якая адлюстроўваецца ў гаворцы, яго вачамі. К. Ф. Сядоў кваліфікуе такі тып зносін як адпаведны асноўнаму прынцыпу хрысціянскай маралі («палюбіць бліжняга як самога сябе»). Прынцыповым адрозненнем паводзін актуалізатара ад канфарміста выступае падвойная перспектыва ў зносінах: арыентацыя не толькі на суразмоўцу, але і на сябе, імкненне ўзбудзіць у сабе нефармальную цікавасць да суразмоўцы, уменне настроіцца на яго «хвалю». Пры гэтым кааператыўны актуалізатар, паважаючы меркаванне камунікатыўнага партнёра, суперажываючы яго праблемам, зусім неабавязкова павінен ва ўсім з ім пагаджацца. Больш за тое, як гэта ні парадаксальна, у некаторых выпадках паводзіны актуалізатара могуць нагадваць метады маніпулятара і, нават, агрэсара. Гэта звязана з тым, што гэты тып асобы паважае не толькі партнёра, але і сябе. Гэта самы мэтазгодны тып асобы (як індывідуальнай, так і калектыўнай), бо менавіта зносіны ў кааператыўна-актуалізатарскім ключы накіраваны на разуменне і эфектыўную канструктыўную перспектыву.

Як бачым, важнай ў моўнай камунікацыі становіцца праблема дыскурсу. «Аналіз дыскурсу» – новы навуковы напрамак гуманітарыстыкі, які ўзнік на стыку лінгвістыкі, псіхалогіі, гісторыі, сацыялогіі і этнаграфіі. Непасрэднай асновай для развіцця аналізу дыскурсу сталі структуралісцкія (Р. Барт, Ц. Тодараў, У. Эка) і постструктуралісцкія (А. Грэймас, Е. Ландоўскі) даследаванні, семіётыка (Ч. Морыс), наратыўны аналіз, сацыялінгвістычны аналіз маўленчых зносін (У. Э. Лабаў, Э. Шчаглоў, Г. Сакс), праматыка (Дж. Осцін, Дж. Серль, Г. Грайс), лінгвістыка тэксту (Э. Касерыў, В. Дрэслер, Т. ван Дэйк) і працы ў галіне штучнага інтэлекту (Р.Шэнк, Р. Абельсан). Яшчэ больш раннія вытокі аналізу дыскурсу прасочваюцца ў працах У. Я. Проппа аб структуры чароўнай казкі і працах М. М. Бахціна па філасофіі дыялогу.

Цяпер паняцце дыскурсу ўваходзіць у актыўнае выкарыстанне і ў лінгвакультуралогіі. Дастаткова поўна характарызуе яго ў сінхраніі і дыяхраніі Л. Ю. Іваноў: Ді́курс, або дыскúрс (лац. *discursus* – першапачаткова: разбяганне, разыходжанне, бег туды-сюды, прагулка; пазней: разважанне, довад, аргумент, размова) – шматзначны тэрмін, шырока распаўсюджаны ў сучасных гуманітарных навуках. Прыярытэт ва ўжыванні дыскурсу як лінгвістычнага тэрміна, па сцвярджэнні Л. Ю. Іванова,

належыць Э. Бюісансу і З. Хэрысу. Ф. дэ Соссюр, уводзячы дыхатамію «мова – гаворка», дыкурс альбо атаясамлівае з прамовай, альбо характарызуе яго як намеснік прамовы (і гэтая інтэрпрэтацыя блізкая да інтэрпрэтацыі дыкурсу Э. Бенвеністам), альбо разглядае дыкурс у якасці новага члена апазіцыі, ператвараючы дыхатамію ў трыхатамію «мова – дыкурс – гаворка». Перавагу трыхатаміі аддаваў і Э. Бюісанс, які разумеў дыкурс як камбінацыі, з дапамогай рэалізацыі якіх суб'ект прамовы выкарыстоўвае код мовы. Э. Бенвеніст разумее пад дыкурсам выказванні, уключаныя ў камунікатыўную сітуацыю. Такім чынам, пад дыкурсам рознымі аўтарамі разумеецца то складны тэкст, то вусна-размоўная форма тэксту, то дыялог, то група выказванняў, звязаных паміж сабой па сэнсу, то маўленчы твор як дадзенасць – пісьмовы ці вусны.

На думку прафесара У. І. Карасіка, дыкурс – гэта адзінства тэксту і камунікатыўнай сітуацыі. Найбольш традыцыйны падыход тэматычны: пра што мы гаворым? Можна казаць аб экалагічным, гастронамічным і любым іншым дыкурсе. Другое разуменне дыкурсу – сацыялінгвістычнае, сацыяльна-псіхалагічнае: хто яго ўдзельнікі? Дыкурс у гэтым разуменні – гэта ўзаемадзеянне пэўных тыпаў людзей, у якіх ёсць свае ідэі, канцэпты ў свядомасці, абмен гэтымі канцэптамі. Навукоўцы вылучаюць два тыпы дыкурсу: асобасна арыентаваны і статусна арыентаваны. Сацыялінгвістычны падыход звязаны з нормамі культуры грамадства і ў штодзённых, і ў быццёвых зносінах. Пры гэтым могуць прайсці тысячагоддзі, але асноўныя нормы не мяняюцца. Трэці падыход да вывучэння дыкурсу – гэта пытанне «як?». У якой танальнасці вядуцца зносіны? Разуменне дыкурсу як тэксту, пагружанага ў сітуацыю зносін, або зносіны ў форме тэксту, дае магчымасць вылучыць і апісаць розныя камунікатыўныя сітуацыі, ахарактарызаваць іх.

Падводзячы вынік, лічым мэтазгодным вызначыць дыкурс як гаворку, арыентаваную на пэўную сітуацыю і пэўнага суразмоўцу, прагматычна значную (якая ўздзейнічае) у камунікатыўна-арыентаваным (канкрэтным, індывідуальным) кантэксце.

Адметнасць дыкурсу абумоўлена і адметнасцю гендэрных моўных паводзін. Паняцце «гендэр» выкарыстоўваецца ў шэрагу навук для вызначэння жаночых і мужчынскіх камунікатыўных паводзін. У адрозненне ад тэрміна «пол» ён падкрэслівае сацыяльную і культурную асаблівасць феномена полу і дазваляе падысці да феноменаў мужнасць і жаночкасць не як да нязменнай і дадзенай прыродай сутнасці, а як да зменлівых дынамічных феноменаў чалавечага грамадства, якія паддаюцца сацыяльнаму мадэляванню.

Пад маўленчым паводзінамі разумеюць увесь комплекс адносін, уключаных у камунікатыўны акт, г.зн. вербальную і невербальную інфармацыю, паралінгвістычныя фактары, а таксама месца і час маўленчага акта, абстаноўку, у якой гэты акт адбываецца і г. д. Такім чынам, маўленчыя паводзіны – гэта маўленчыя ўчынкі індывідаў у тыпавых сітуацыях камунікацыі, якія адлюстроўваюць спецыфіку моўнай свядомасці дадзенага соцыума.

Маўленчыя паводзіны гендэраў будуцца на базе стэрэатыпаў, зафіксаваных у мове. Гэта сістэма ўяўленняў аб тым, як павінны паводзіць сябе мужчына і жанчына. Было устаноўлена, што ў мужчын і жанчын розныя стратэгіі паводзін і маўленчай камунікацыі. Паколькі мужчына і жанчына належаць да розных сацыяльных груп і выконваюць розныя сацыяльныя ролі, то грамадства чакае ад іх пэўных мадэляў маўленчых паводзін. Існуе гендэрная дыхатамія ў маўленчых паводзінах. Мужчынскі тып камунікацыі – гэта менш гнуткая, але больш дынамічная і менш арыентаваная на суразмоўцу камунікацыя. Найбольш распаўсюджаны жанр камунікацыі ў мужчын – гутарка-інфармацыя, а ў жанчын – прыватная гутарка. Жанчыны часцей выкарыстоўваюць зваротную сувязь, падтрымліваючы яе словам «так», якое яшчэ не азначае згоду. Якраз гэта «так» збівае мужчын, якія часта скардзяцца, што жанчына падчас гутаркі ўвесь час згаджалася і раптам у канцы заявіла супрацьлеглае. Жаночы тып камунікацыі больш арыентаваны на суразмоўцу, на дыялог, на падпарадкаваную ролю ў зносінах, дзе мужчына выбірае і мяняе тэму размовы.

Тэма 5. Адзінкі вывучэння ў лінгвакультуралогіі

Код разглядаецца як важнае паняцце лінгвакультуралогіі і сучаснай гуманітарыстыкі. Разглядаецца ў дачыненні да тэрмінаў «код культуры», «лінгвакультурны код», «канцэптэуальны код» і «нацыянальны культурны код». У лінгвістыку тэрмін код быў упершыню ўведзены Р. А. Якабсонам для аналізу паэтычных тэкстаў. Наступная канкрэтызацыя дадзенага тэрміна прывяла да ўзнікнення наймення культурны код. Ю. М. Лотман адным з першых у айчыннай філалогіі прымяніў яго, як і Р. В. Якабсон, для аналізу мовы мастацкага твора. Пачатак выкарыстання тэрміна код у лінгвакультуралогіі быў пакладзены В. М. Телія, а зараз актыўна развіваецца яе вучнямі: В. У. Чырвоных, Д. Б. Гудковым, М. Л. Каўшовай і іншымі.

Вывучэнне культурных кодаў з'яўляецца адносна новым і перспектыўным напрамкам у лінгвістыцы і сумежных навуках. Да гэтага часу застаюцца нераспрацаванымі сутнасць паняцця і класіфікацыя кодаў культуры. Іх важнасць для міжкультурнай камунікацыі відавочная, а

вывучэнне з'яўляецца неад'емнай умовай авалодання іншакультурнай кампетэнцыяй.

Лінгвакультурны код – гэта сукупнасць імёнаў або іх спалучэнняў, якія валодаюць акрамя ўласнага дэнататыўнага значэння культурнымі сэнсамі. Лінгвакультурныя коды ўтвараюцца пры ўзаемадзеянні культурных кодаў з агульнамоўным кодам. Яны з'яўляюцца ў выніку вербалізацыі культурных кодаў. Распрадмечванне сутнасці лінгвакультурнага кода вядзе да дэкадзіравання культурнага кода. Значыць, можна зрабіць вывад аб тым, што паміж феноменамі культурнага і лінгвакультурнага кода назіраецца непарыўная сувязь, і ўяўляецца магчымай распрацоўка агульнай класіфікацыі.

Правілы прачытання кодаў задаюцца культурай: культурным хранатопам, культурнай кампетэнцыяй інтэрпрэтатара. Код выпрацоўваецца і функцыяніруе ў культуры. У гэтым выпадку кажуць аб існаванні «кодаў культуры» (культурных кодаў). Д. Б. Гудкоў, В. В. Чырвоных падкрэсліваюць, што «код культуры» уяўляе сабой перадачу матэрыяльнага і духоўнага вопыту, выпрацаванага чалавецтвам у перыяд рэальнай (а не міфічнай) гісторыі, г. зн. гісторыі, пацверджанай матэрыяльна і якая мае сведчанні (артэфакты і апісанні, лісты, летапісы, дзённікі, водгукі падарожнікаў).

Асновай для культурнага кода можа паслужыць любы комплекс пачуццёва ўспрыманых рэалій рэчаіснасці – флора, фауна, з'явы прыроды, зброя, прылады працы, гаспадарчае начынне, адзенне, харчовыя прадукты, будынкі і іншыя артэфакты, а таксама культурныя сцэнарыі (працоўныя працэсы, святы, гульні, спаборніцтвы, бітвы, шоў, таргі і іншыя сацыякультурныя транс-акцыі). Зыходзячы з гэтых пазіцый, некаторыя навукоўцы вылучаюць такія коды культуры, як раслінны, зааморфны, прыродна-ландшафтны, прадметны/рэчыўны, архітэктурны, анатамічны/саматычны/цялесны, харчовы, аксіянальны, духоўны і г. д. (відавочна, спіс кодаў адкрыты). Коды культуры схільныя да ўзаемнага «напластавання» і «члянэння». У выніку яны выступаюць як сукупнасць іншых, самых разнастайных кодаў з уласнымі семантычнымі палямі. Так, у склад біяморфнага кода ўваходзяць зааморфны і раслінны, а ў сярэдзіне апошняга, у сваю чаргу, можна вылучыць дэндрачны і фларыстычны коды.

Мова таксама з'яўляецца кодам, наборам адцягненых адзінак і правіл іх арганізацыі, прычым гэты код з'яўляецца ўнармаваным, што забяспечвае яго правільнае выкарыстанне ўдзельнікамі маўлення ў межах выпрацаваных нормаў і паразумення гаворачага са слухачом. Маўленне – гатовы прадукт, які вытворны ад кода і выступае ў выглядзе вуснага або пісьмовага тэксту.

Асаблівасці культуры народа адлюстроўваюцца ва ўсіх сферах яго жыцця, у тым ліку ў культуры штодзённасці, важнай часткай якой з'яўляецца гастронамічная культура. У сваю чаргу, кулінарны дыкурс не толькі адлюстроўвае культуру харчавання як асаблівы культурны код, але і стварае магчымасць для глыбокага пранікнення ў лінгвакультуру краіны. Тэксты рэцэптаў папулярных страў нацыянальных кухняў – не толькі крыніца інфармацыі аб тэхналогіі падрыхтоўкі і інгрэдыентах. Яны могуць знаёміць з гісторыяй стварэння стравы; а метафарычныя назвы страў дазваляюць зразумець глыбіню і складанасць мовы, прыгажосць філасофіі і шматграннасць паўсядзённага жыцці народа.

Кулінарны рэцэпт разглядаецца як прэцэдэнтны тэкст, значны для дадзенай культуры, прычым аналізу павінны падвяргацца ўсе яго структурныя і семантычныя кампаненты. Розныя мадэлі і спосабы намінацыі страў даюць магчымасць выявіць лінгвакультуралагічны патэнцыял тэкстаў кулінарнага дыкурсу. Тэкст кулінарнага рэцэпта ўяўляе сабой і складаны канцэпт, які адлюстроўвае не толькі лінгвістычныя асаблівасці мовы, але і асаблівасці побыту, культурных, сацыяльных і кулінарных традыцый народаў.

Вывучэнне кодаў культуры, якія адыгрываюць істотную ролю ў іншамоўнай міжкультурнай камунікацыі, уяўляецца магчымым на матэрыяле парэмій і фразеалагізмаў, бо асабліва багаты матэрыял для аналізу нацыянальнай моўнай карціны свету і структурыруючых яе кодаў культуры дае фразеалагічны і парэміялагічны фонд мовы.

Нацыянальна-культурная своеасаблівасць намінатыўных адзінак можа выяўляцца ў безэквівалентных адзінках мовы. Безэквівалентная лексіка з'яўляецца часткай лінгвакультуралогіі, яе прадметам вывучэння. Безэквівалентныя моўныя адзінкі (паводле Я. М. Верашчагіна і В. Р. Кастамарава) – абазначэнні спецыфічных для дадзенай культуры з'яў (гармонік, біць чалом і інш.), якія з'яўляюцца прадуктамі кумулятыўнай (назапашанай, якая замацоўвае досвед носьбітаў мовы) функцыі мовы і могуць разглядацца як сховішча ведаў, якія ёсць у свядомасці размаўляючых. На думку В. М. Тэлія наяўнасць у фразеалагізмах або метафарах нацыянальных рэалій не заўсёды сведчыць аб наяўнасці культурнай канатацыі, здольнай уздзейнічаць на ментальнасць народа.

Безэквівалентныя словы – гэта словы, да якіх нельга знайсці ў іншых мовах аднаслоўныя эквіваленты. Беларуская безэквівалентная лексіка складае каля 7-8 працэнтаў ад агульнай колькасці беларускіх слоў актыўнага ўжытку. Прыкладзём некалькі беларускіх слоў, якія з'яўляюцца безэквівалентнымі ў рускамоўным дачыненні і зафіксаваны ў слоўніку беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)

І. Р. Шкрабы □ «Самабытнае слова»: бацькаўшчына (отцовское наследство), блінцоўка (небольшая дежа, предназначенная для замешивания теста), буслянка (гнездо аиста), маладзік (молодой месяц), калядніца (рождественская пора, рождественская ночь), руплівец (прилежный, старательный человек), заскварыць (заправить жареным салом) і інш.

У безэквівалентную лексіку ўключаюцца так званыя экзатызмы – назвы прадметаў і паняццяў, назвы тых прадметаў і з’яў рэчаіснасці, якія характарызуюць бытавыя, сацыяльныя, культурныя, экалагічныя і іншыя ўмовы жыцця толькі аднаго народа і адсутнічаюць у другога. Адзнаку нацыянальнага, мясцовага, гістарычнага або фальклорна-міфалагічнага каларыту нясуць на сабе такія беларускія назвы і звароты, як васпан, ягамосць, верашчака, ваўкалак, рэзгіны і інш. Экзатызмы і этнаграфізмы не столькі раскрываюць або тлумачаць чужую культуру, колькі сімвалізуюць яе. Так, словы біль, эсквайр, спікер, шылінг асацыіруюцца з Англіяй; кішлак, арык, дэхканін, бархан – гэта знакі ўсходняй, паўднёва-азіяцкай культуры; сакура, ікебана, сакэ – знакі традыцыйнай японскай культуры; бекеша, гуляш, гусар, чардаш – знакі венгерскай культуры і г. д. Храналагічныя экзатызмы называюцца гістарызмамі, напрыклад: паншчына (крепостное право), дзядзькаванне (старый обычай белорусских панов отдавать своих сыновей на воспитание в крестьянские семьи), войтаўства, або вайтоўства (должность войта, а также работа, связанная с исполнением обязанностей войта). Да гістарызмаў таксама складана падабраць адпаведнік у іншай мове, але яны слухна лічацца ключом да разумення культурнай спадчыны.

Адрозненні паміж мовамі абумоўлены адрозненнем культур і лягчэй за ўсё яны дэманструюцца на матэрыяле лексічных адзінак і фразеалагізмаў, паколькі намінатыўныя сродкі мовы найбольш прама звязаныя з пазамоўнай рэчаіснасцю.

Прадметам лінгвакультуралогіі з’яўляюцца міфалагізаваныя моўныя адзінкі: архетыпы і міфалагемы, абрады і павер’і, рытуалы і звычаі, замацаваныя ў мове. У кожным канкрэтным фразеалагізме адлюстроўваецца не цэласны міф, а міфалагема. Міфалагема – гэта важны для міфа персанаж або сітуацыя, гэта як бы «галоўны герой» міфа, які можа пераходзіць з міфа ў міф.

У аснове міфа, як правіла, ляжыць архетып. Архетып – гэта ўстойлівы вобраз, які паўсюдна ўзнікае ў індывідуальнай свядомасці і які мае распаўсюджванне ў культуры. Паняцце архетыпа было ўведзена К. Г. Юнгам у 1919 г. у артыкуле «Інстынкт і несвядомае». К. Г. Юнг лічыў, што ўсе людзі валодаюць прыроджанай здольнасцю падсвядома ўтвараць некаторыя агульныя знакі – архетыпы, якія выяўляюцца ў снах, міфах, казках, легендах. У архетыпах, па К. Юнгу, выяўляецца «калектыўнае несвядомае», г. зн. тая

частка несвядомага, якая не з'яўляецца вынікам асабістага досведу, а атрымана чалавекам па спадчыне ад продкаў. Архетып – гэта «псіхічны орган», які вырастае ў душы чалавека «як кветка». Сучасная навука пацвердзіла, што архетып – гэта глыбокі узровень несвядомага.

У межах генетычнай тэорыі К. Юнг устанаўлівае цесную сувязь архетыпа з міфалогіяй: міфалогія – сховішча архетыпаў. Такім чынам, першабытны вобраз, названы аднойчы архетыпам, заўсёды калектыўны, г. зн. ён з'яўляецца агульным для асобных народаў і эпох. Па ўсёй верагоднасці, найбольш важныя міфалагічныя матывы агульныя для ўсіх часоў і народаў. Чалавек знаходзіцца ва ўладзе архетыпаў да такой ступені, якую ён сабе і ўявіць не можа, г. зн. сучасны чалавек нават не разумее, наколькі ён знаходзіцца ва ўладзе ірацыянальнага. Напрыклад, у аснове фразеалагізмаў з кампанентам хлеб – есць чужы хлеб, жыць на хлябах у каго-небудзь, зарабляць на хлеб, хлебам не кармі – ляжыць архетып хлеба як сімвал жыцця, дабрабыту, матэрыяльнага дастатку. У Беларусі шырока распаўсюджана ўжыванне каравая, абрадавага хлеба, як ахвяры сонцу.

А. М. Весялоўскі ў сваёй «Гістарычнай паэтыцы» адзначаў вядучую ролю абраду ў развіцці культуры, а паміж рытуалам і міфам не бачыў ніякай сувязі. У сучаснай навуцы найбольшае распаўсюджванне атрымаў пункт гледжання, які прымае семантычнае адзінства міфа і рытуалу як тэарэтычнага і практычнага бакоў адной і той жа з'явы. Любое дзеянне можа стаць абрадам, калі яно губляе мэтазгоднасць і становіцца семіятычным знакам.

Абрад цесна звязаны з міфамі і рытуаламі. Некаторыя навукоўцы выводзяць паходжанне міфа з абраду і рытуалу (К. Леві-Строс, Я. М. Малецінскі). Абрад у адрозненне ад рытуалу мае больш складаную структуру, уключае некалькі этапаў і больш працяглы ў часе. Ён суправаджаецца спецыяльнымі песнямі, драматычнымі дзеяннямі, карагодамі, ражаннем, варажбой і да т. п. Міф можа абгрунтаваць паходжанне абраду.

У сутнасці кожны абрад сімвалізуе і ўзнаўляе тварэнне. Абрады пацвярджаюць асноўныя прынцыпы сусветнага парадку ў рэчышчы канкрэтнай традыцыі. Абрад і ёсць асвечанае шматвяковай традыцыяй умоўна-сімвалічнае дзеянне, ён складаецца на аснове звычаю і наглядна выказвае ўстойлівыя адносіны людзей да прыроды і адзін да аднаго; абрад спрадвеку дапамагаў людзям мець зносіны, абагульняць і перадаваць сацыяльны досвед, гарманізаваў чалавечыя перажыванні, і наогул ствараў умовы для таго, каб чалавек усвядоміў сябе членам супольнасці сабе падобных. Прыкладамі абрадаў могуць служыць радзільныя абрады, хрэсьбіны, сватанне, вяселле, пахаванне, памінкі і інш. Напрыклад,

беларуская фразеалагічная адзінка (ФА) «пасадзіць на пасад» азначае «рыхтаваць месца і саджаць нявесту і жаніха на вяселлі ў ганаровым куце» і «аддаваць замуж». Такім чынам, дадзены фразеалагізм замацаваў у сваёй семантыцы абрад саджаць маладую на ганаровае месца падчас вяселля, саджалі на дзяжу, якая накрывалася кажухом.

Рытуал – сістэма дзеянняў, якія здзяйснююцца па строга ўсталяваным парадку, традыцыйным спосабам і ў пэўны час. Ён з’яўляецца галоўным механізмам калектыўнай памяці, які ў многім вызначае жыццё чалавека і зараз. Усе чалавечыя рытуалы ўзніклі ў чалавека натуральным шляхам, т. е. у сваіх вытоках чалавечы рытуал і рытуал жывёл адзіныя. У рытуале К. Лорэнц вылучае тры функцыі:

- 1) зняцце агрэсіі,
- 2) абазначэнне круга «сваіх»,
- 3) абурэнне «чужых».

Рытуал важны для чалавека. Існуе гіпотэза, быццам мова ўзнікла ў рэчышчы рытуалу. Паводле В. Тэрнера, рытуал – важны сродак падтрымання агульных нормаў і каштоўнасцяў народа, паколькі складаная сістэма рытуалу звязана з сімвалам, перайманнем і ўспрыманнем, г. зн. абапіраецца на дамінантныя бакі чалавечай псіхікі. Такім чынам, дзеянне становіцца рытуалам, калі яно губляе мэтазгоднасць і становіцца семіятычным знакам.

Рытуалы на пачатку гісторыі чалавецтва былі невербальнымі тэкстамі культуры людзей, а само веданне рытуалаў было сімвалам, які вызначае ўзровень авалодання культурай і сацыяльную значнасць асобы. Пераймальнасць рытуальных паводзін патрабавала ад кожнага індывіда прытрымлівацца ўзораў і выключала творчы падыход. Індывідуальная самасвядомасць у гэтых умовах развівалася слаба і амаль цалкам злівалася з калектыўнай.

Рытуал нельга зводзіць да тэатралізаванага дзеяння, які ілюструе міф, бо міф пранікаў ва ўсе формы жыццядзейнасці людзей. Вусная трансляцыя міфа, як і рытуальныя дзеянні, забяспечвалі адзінства поглядаў на свет усіх членаў супольнасці, аб’ядноўвалі «сваіх» і адлучала іх ад «чужых». Можна меркаваць, што семантыка знакаў чалавечай мовы, якія ўзніклі на базе рытуалу, павінна адлюстроўваць перш за ўсё структуру прататыпчных сітуацый.

Рытуал магічна звязваў людзей з жывымі сіламі прыроды, з персаніфікаванымі міфічнымі істотамі, багамі; старажытныя рытуалы – гэта свайго роду абрады засцярогу ад шкоды. Напрыклад, сурокі – спецыфічны выгляд шкоды, нанесенай візуальным шляхам. Адсюль берагчыся ад сурокаў – не трапляцца на вочы, не глядзець у вочы. Благае вока ўваходзіць у архетыпічную мадэль свету. Вока – акно ў іншы свет. Праз акно іншы свет

урываецца ў хату ў казках, як, напрыклад, вампіры і ваўкалакі пранікаюць у хату скрозь вокны.

Каб пазбавіцца ад страты, намоў, шкоды нашы продкі звярталіся да замоў. Замовы і заговоры сыходзяць сваімі вытокамі ў глыбокую старажытнасць. Першыя звесткі пра іх ва ўсходніх славян сустракаюцца ў летапісных зборах X ст., у дагаворах XI ст. рускіх з грэкамі. Пазней замовы ўключаюцца ў старажытнарускія помнікі, а з XVI – XVII стст. пра іх ёсць звесткі ў судовых дакументах аб вядзьмарстве. Пункты гледжання на паходжанне замоў і заговораў розныя. Ф. І. Буслаеў і А. М. Афанасьеў, напрыклад, настойвалі на іх сувязі з міфам. А. А. Патабня бачыў у замовах склад старажытнага паэтычнага мыслення. Паводле яго вызначэння, яны – «слоўнае выяўленне пажадання праз параўнанне». Існуюць розныя меркаванні аб ўзнікненні замоў: на аснове візантыйскіх апокрыфаў (А. М. Весялоўскі), на аснове халдзейскіх кніг (У. Ф. Мілер), на аснове чарнакніжжа.

Аб'ектам даследавання ў лінгвакультуралогіі з'яўляецца парэміялагічны фонд мовы, паколькі большасць прыказак – гэта стэрэатыпы народнай свядомасці, якія даюць дастаткова шырокі прастор для выбару. Традыцыйна прыказкі і прымаўкі вивучаліся ў фалькларыстыцы як жанравыя тэксты. Іх вивучэнне ў лінгвістыцы толькі пачынаецца. Гэта аргументаваныя, ілюстрацыйныя адзінкі маўлення, але не інвентарная прадукцыя мовы, з пункту гледжання прагматычнай, мэта ў якіх размытая: адна і тая ж прыказка можа быць папрокам, суцяшэннем, павучэннем, парадай, пагрозай і г. д., напрыклад, старасць не радасць. Не ўсе прыказкі, аднак, з'яўляюцца прадметам даследавання лінгвакультуралогіі. Тут павінны вивучацца толькі тыя прыказкі і прымаўкі, паходжанне і функцыянаванне якіх непарыўна звязана з гісторыяй канкрэтнага народа ці этнасу, яго культурай, побытам, мараллю і г. д.

Фразеалагічны фонд мовы – найкаштоўнейшая крыніца звестак аб культуры і менталітэце народа, у ім як бы закансерваваны ўяўленні народа аб міфах, звычаях, абрадах, рытуалах, звычках, маралі, паводзінах і г. д. Невыпадкова Б. А. Ларын адзначыў, што фразеалагізмы заўсёды ўскосна адлюстроўваюць погляды народа, грамадскі лад, ідэалогію сваёй эпохі.

Эталоны, стэрэатыпы, знакі з'яўляюцца моўнымі адзінкамі даследавання ў лінгвакультуралогіі. Тут мы закранем толькі пытанне аб эталоне, стэрэатыпам і сімвалам прысвечана наступная тэма. Прыкладамі эталона з'яўляюцца выразы: здаровы як бык, вочы прыгожыя, як у каровы (эталон прыгажосці ў кіргізаў); тоўсты, як бочка. Гэтыя ўзоры адлюстроўваюць не толькі нацыянальнае светабачанне, але і нацыянальнае светаразуменне, паколькі яны з'яўляюцца вынікам уласна нацыянальна-

тыповага сувимярэння з'яў свету. Эталоны – гэта тое, у чым вобразна вымяраецца свет. Часцей за ўсё эталоны існуюць у мове ў выглядзе ўстойлівых параўнанняў (дурны як валёнак, вясёлы як птушачка, злы як воўк, сабака), але ў прынцыпе эталонам можа быць любое ўяўленне аб сувимярэнні свету адносна чалавека – сыты па горла, закаханы па вушы і інш.

Такім чынам, эталон – гэта сутнасць, якая вымярае ўласцівасці і якасці прадметаў, з'яў, аб'ектаў. Эталон на сацыяльна-псіхалагічным узроўні выступае праявай нарматыўных уяўленняў аб з'явах прыроды, грамадства, аб чалавеку, аб іх якасцях і ўласцівасцях. Эталон змяшчае ў сабе ў схаваным выглядзе прадпісанні, ён уплывае на выбар і адзнаку.

Прадметам лінгвакультуралогіі з'яўляюцца метафары і вобразы. Вобраз – гэта найважнейшая моўная сутнасць, у якой змяшчаецца асноўная інфармацыя аб сувязі слова з культурай. Традыцыйна пад вобразнасцю разумеецца здольнасць моўных адзінак ствараць наглядна-пачуццёвыя ўяўленні аб прадметах і з'явах рэчаіснасці. Любая форма вобразнасці, як маўленчай, так і моўнай, змяшчае ў сваёй лагічнай структуры тры кампаненты:

- 1) рэфэрэнт, які карэлюе з гнасеалагічным паняццем прадмета адлюстравання;
- 2) агент, г. зн. прадмет у адлюстраваным выглядзе;
- 3) аснова, г. зн. агульныя ўласцівасці прадмета і яго адлюстравання, абавязковая наяўнасць якіх выцякае з прынцыпу падабенства.

Вобразнасць – гэта рэальная ўласцівасць моўных адзінак, якая праяўляецца ў здольнасці выклікаць у нашай свядомасці «малюнкi». Вобраз метафары, фразеалагізму «счытваецца» не па слоўнікавым тлумачэнні, не па раскладзіраванаму іх значэнні, а па іх унутранай форме (УФ).

Паняцце УФ было ўведзена ў рускую лінгвістыку А. А. Патабнёй ў 1892 г., затым яно атрымала сваё развіццё ў канцы 20-30-х гадоў у працах Б. А. Ларына і Р. В. Вінакура, якія займаліся праблемамі паэтычнай гаворкі. УФ слова – гэта той літаральны сэнс, які складаецца са значэнняў марфем, якія ўтвараюць слова (г. зн. са значэнняў яго караня, прыстаўкі і суфікса). Напрыклад, словы «коннік», «наезнік», «вершнік» маюць пры падобным значэнні «чалавек, які сядзіць на кані», розныя УФ. УФ робіць значэнне слова матываваным.

Такім чынам, УФ – гэта ўсведамляемы суразмоўцамі спосаб выражэння значэння ў слове, якое ў розных мовах прадстаўлена па-рознаму: рускае слова «парэчка» звязана з выражэннем «выдаваць моцны пах», беларуская адпаведнасць «парэчкі» матывавана абазначэннем месца вырастання – па рэчцы.

А. А. Патабня ў УФ слова бачыў яго вобраз. На яго думку, слова ствараецца ў выніку творчасці чалавека – гэтак жа, як і прыказкі, загадкі, прымаўкі. Таму УФ ён супастаўляў з такімі з’явамі, як прамое (літаральнае) значэнне ў метафары. Семантычнае развіццё слова вядзе да таго, што УФ можа забывацца, альбо ўступаць у супярэчнасць з лексічным значэннем слова. Так, чарнілы існуюць не толькі чорныя, але і чырвоныя; бялізна – не абавязкова белая і г. д. І ўсё ж унутраная форма жыве ў семантыцы вытворных слоў. Гэта як бы гістарычная памяць мовы, Асацыяцыі і сэнсавыя адценні, канатацыі, якія ствараюцца УФ, валодаюць большай культурнай нацыянальнай своеасаблівасцю, чым дэнатат слова. Адсюль і важная роля УФ у трансляцыі культуры.

Прадметам даследавання ў лінгвакультуралогіі служыць таксама стылістыка розных моў, увага да таго, у якіх формах існавання прадстаўлена тая ці іншая мова. Так, ёсць мовы, дзе існуе моцнае дыялектнае расслаенне, і мовы, дзе адрозненняў паміж дыялектамі амаль няма. Узаемаадносіны паміж літаратурнай мовай і нелітаратурнымі формамі яе існавання вызначаюцца ўсім ходам развіцця культурнай гісторыі грамадства: гісторыяй яго пісьменства, школы, літаратуры, светапогляду, яго культурна-ідэалагічнымі сімпатыямі і г. д. Уплыў культуры народа на характар нарматыўна-стылістычнага ладу носіць даволі апасродкаваны, хоць і глыбокі характар, у параўнанні з уплывам культуры на слоўнік, які з’яўляецца яе люстэркам.

Прадметам спецыяльнага даследавання ў лінгвакультуралогіі павінны стаць маўленчыя паводзіны, а таксама ўсякія іншыя паводзіны, замацаваныя ў намінатыўных, граматычных і стылістычных адзінках. Нацыянальна-культурная спецыфіка маўленчых зносін складваецца ў нашым прадстаўленні пад уплывам культурных традыцый (дазволеныя і забароненыя тыпы і разнавіднасці зносін, а таксама стэрэатыпныя сітуацыі зносін); адметнасцей соцыума, этнапсіхалогіі, спецыфікі мовы дадзенай супольнасці (стэрэатыпы, вобразы, параўнанні і г. д.).

Тэма 6. Культурны канцэпт як базавая адзінка вывучэння ў лінгвакультуралогіі

У апошнія гады кагнітыўная лінгвістыка актыўна звяртаецца да вывучэння канцэпта і яго своеасаблівасці. Варта адзначыць, што канцэпт даследаваны сучаснай навукай калі не ў поўнай меры, дык у значнай ступені, аднак і да сённяшняга дня засталіся аспекты, якія вывучаны недастаткова. Само паняцце «канцэпт» з’явілася ў лінгвістыцы ў 90-е гады ХХ стагоддзя, але і сёння яно ўсё яшчэ не атрымала вычарпальнага вызначэння. Сваё бачанне тэорыі канцэпта прадстаўлялі Д. С. Ліхачоў, Н. Д. Аруцюнава,

Ю. С. Сцяпанаў і іншыя лінгвісты. Д. С. Ліхачоў у 1993 годзе ў артыкуле «Канцэптасфера рускай мовы» сцвярджае, што канцэпт замяняе ў свядомасці носьбіта мовы значэнне слова. Канцэпт шырэй, чым значэнне, і залежыць ад культурнага вопыту, адлюстроўвае не толькі аб'ектыўны змест, але і канатат (эмоцыі, ацэнкі чалавека і народа). Н. Д. Аруцюнава падкрэслівае сувязь паняцця канцэпт з філасофіяй, калі ён з'яўляецца вынікам ўзаемадзеяння цэлага шэрагу фактараў (рэлігіі, фальклору, сістэмы каштоўнасцяў і г.д.). Пры гэтым, на думку даследчыцы, канцэпты ўтвараюць «свайго роду культурны пласт, які з'яўляецца пасрэднікам паміж чалавекам і светам». З пазіцыі лінгвістычнай семантыкі непасрэдна да разумення сутнасці канцэпта падышоў В. У. Вінаградаў, які вылучаў у семантычнай структуры слова першапачатковае ўяўленне – адзінку сэнсавай структуры слова, якая з'яўляецца прамым аналагам канцэпта. Для лінгвакультуралагічнага падыходу характэрна разуменне канцэпта як асноватворнага элемента культуры. Для Ю. С. Сцяпанава канцэпт – гэта свайго роду «згустак культуры ў свядомасці чалавека; тое, у выглядзе чаго культура ўваходзіць у ментальны свет чалавека». Разам з тым, для гэтага лінгвіста «канцэпт – гэта тое, з дапамогай чаго чалавек сам уваходзіць у культуру, а ў некаторых выпадках і ўплывае на яе».

Сістэма канцэптаў утварае канцэптасферу мовы. З пазіцыі моўнай асобы правамерна казаць аб тым, што існуюць індывідуальныя культурныя канцэпты, а іх сістэма ўтварае канцэптасферу гэтай моўнай асобы. З пазіцыі сацыялінгвістычнага мадэлявання моўнай карціны свету на першы план вылучаюцца групавыя культурныя канцэпты. Да найважнейшых культурных канцэптаў адносяцца лінгвакультурныя каштоўнасныя дамінанты – найбольш істотныя для дадзенай культуры сэнсы, сукупнасць якіх утварае пэўны тып культуры, які падтрымліваецца і захоўваецца ў мове.

Кажучы аб спецыфіцы канцэпта, варта звярнуць увагу на адрозненне ў трактоўцы тэрмінаў канцэпт і паняцце. Як было дакладна адзначана С. Г. Варкачовым, у рускай мове слова канцэпт было калькаванае. Аднак, нягледзячы на відавочную набліжанасць яго да паняцця, сінонімамі гэтыя два словы ўсё роўна не сталі, хоць некаторы час у навуковых працах яны выступалі такімі. Аднак апошнія даследаванні ўсё ж развялі сутнасць гэтых двух паняццяў і ўдакладнілі, што яны нават прыналежаць да розных навук: паняцце – гэта тэрмін з філасофіі і логікі, у той час як канцэпт – з вобласці культуралогіі, лінгвістыкі і лінгвакультуралогіі.

Суб'ектыўныя элементы культуры, рэалізаваныя ў мове, атрымалі назву лінгвакультурных канцэптаў. Лінгвакультурны канцэпт – умоўная ментальная адзінка, накіраваная на комплексную рэпрэзентацыю мовы, свядомасці і культуры. Суадносіны лінгвакультурнага канцэпта з вышэй

азначанымі сферамі можа быць сфармулявана наступным чынам: свядомасць – вобласць знаходжання канцэпта (канцэпт ляжыць у свядомасці); культура дэтэрмінуе канцэпт; мова і / або гаворка – сферы, у якіх канцэпт апрадмечваецца. Лінгвакультурны канцэпт адрозніваецца ад іншых ментальных адзінак, якія выкарыстоўваюцца ў розных галінах навукі (напрыклад, кагнітыўны канцэпт, фрэйм, паняцце, вобраз, архетып, гештальт) акцэнтацыяй каштоўнаснага элемента. Калі аб якім-небудзь феномене носьбіты культуры могуць сказаць: «Гэта добра» (дрэнна, цікава, стамляе і г. д.), гэты феномен фарміруе ў дадзенай культуры канцэпт.

Прымаючы разуменне канцэпта як асноўнай адзінкі ментальнасці, можна вызначыць яго як сэнс, які можа існаваць у розных формах у нашым ментальным свеце, свядомасці ў форме ўяўлення, вобраза, сімвала або паняцця. Канцэпт нараджаецца як вобраз, але, з'явіўшыся ў свядомасці чалавека, гэты вобраз здольны паступова ператварацца ў абстракцыю. З павелічэннем ўзроўню абстрактнасці канцэпт паступова ператвараецца з пачуццёвага ладу ва ўласна разумовы. Першасная эмпірычная выява, якая ляжыць у аснове канцэпта, аналагічная «прадстаўленню» ў канцэпцыі А. А. Патабні. Запатрабаванасць канцэпта ў лінгвакультуралогіі абумоўліваецца тым, што ён пазбаўлены абстрактнасці, якой валодаюць катэгорыі і паняцці. Культурныя канцэпты – імёны абстрактных паняццяў, таму культурная інфармацыя тут прымацоўваецца да сігніфіката, г. зн. Да паняццёвага ядра.

Разглядаючы спецыфіку культурнага канцэпта, варта абавязкова на наступныя палажэнні тэорыі ўзаемаадносін мовы і культуры:

1. Культурны канцэпт – гэта пункт перасячэння паміж светам культуры і светам індывідуальных сэнсаў, гэта «згустак культуры ў свядомасці чалавека і тое, з дапамогай чаго чалавек сам уваходзіць у культуру», з іншых пазіцый канцэпт – гэта змест паняцця і спрасаваная гісторыя паняцця.

2. Культурныя канцэпты – своеасаблівыя культурныя гены, якія ўваходзяць у генатып культуры.

3. Культурныя канцэпты па сутнасці антрапацэнтрычныя і ў сілу гэтага аказваюцца насычанымі культурнымі кантатацыямі.

Ключавымі канцэптамі культуры мы называем абумоўленыя ёю ядзерныя (базавыя) адзінкі карціны свету, якія валодаюць экзістэнцыйнай значнасцю як для асобнай моўнай асобы, так і для лінгвакультурнай супольнасці ў цэлым. Да ключавых канцэптаў культуры адносяцца такія абстрактныя найменні, як сумленне, лёс, воля, доля, грэх, закон, свабода, інтэлігенцыя, радзіма і да т. п. Канцэпты, як азначыў Д. С. Ліхачоў, узнікаюць у свядомасці чалавека не толькі як намёкі на магчымыя значэнні,

але і як водгукі на папярэдні моўны досвед чалавека ў цэлым – паэтычны, праявічны, навуковы, сацыяльны, гістарычны і да т. п.

Канцэпты культуры можна падзяліць, паводле А. Я. Гурэвіча, на дзве групы: «касмічныя», філасофскія катэгорыі, якія ён называе ўніверсальнымі катэгорыямі культуры (час, прастора, прычына, змяненне, рух), і сацыяльныя катэгорыі, так званыя культурныя катэгорыі (свабода, права, справядлівасць, праца, багацце, уласнасць). Думаецца, што мэтазгодна вылучыць яшчэ адну групу – катэгорыі нацыянальнай культуры (для рускай культуры гэта – воля, доля, інтэлігентнасць, саборнасць, для беларускай – закон, воля, праўда, людскасць і да т. п.).

Значным этапам у засваенні і ўжыванні тэрміна канцэпт, уваходжанні яго ў культуралагічныя даследаванні стаў зараз ужо ўсім вядомы «Слоўнік канцэптаў рускай культуры» Ю. С. Сцяпанавы. Моманты гістарызму, часавых характарыстык канцэпта, а таксама яго прыналежнасці да культуры становяцца вызначальнымі. Аднак культурна-гістарычны падыход прыводзіць аўтара да значнага пашырэння тэрміна канцэпт. Пад «культурны канцэпт» падводзяцца не толькі словы, міфалагемы, але таксама і рытуалы, рэчы і матэрыяльныя прадметы, калі яны, зразумела, нясуць духоўны сэнс і выступаюць у ролі сімвалаў.

Тэма 7. Вобразныя сродкі мовы як аб’ект лінгвакультуралагічнага аналізу

Адмысловае месца ў сістэме кодаў лінгвакультуралогіі займае сімвалічны код. Сімвал – гэта асацыятыўны прадукт складанай працы чалавечай свядомасці і спецыфічны элемент кадзіравання культурнай прасторы. З самых старажытных часоў чалавек сімвалізуе навакольны свет. Сімвал аднаўляе ў гаворцы нейкі культурны сэнс, часам характэрны толькі для дадзенага этнасу, які разумеецца толькі ім. Падзеі, якія адбываліся ў гісторыі народа, характэрныя рысы, асаблівасці ментальнасці дадзенага народа ствараюць добрую глебу для з’яўлення сімвалаў – своеасаблівага кода ўзаемаразумення прадстаўнікоў гэтай культуры.

Чалавек жыве не проста ў фізічным асяроддзі, ён жыве ў сімвалічным свеце. Свет сэнсаў, у якім ён жыў на пачатку сваёй гісторыі, задаваўся рытуаламі. Рытуальныя дзеянні выступалі як сімвалы, веданне якіх вызначала ўзровень авалодання культурай і сацыяльную значнасць асобы. Такім чынам, ужо з самага пачатку іх з’яўлення і да гэтага часу сімвалы не існуюць самі па сабе, а з’яўляюцца прадуктам чалавечай свядомасці.

Сувязь паміж людзьмі закладзена ў самім слове «сімвал». Першапачаткова гэтым грэцкім словам пазначалі чарапок, які служыў знакам сяброўскіх адносін. Развітваючыся з госцем, гаспадар уручаў яму палойку ад

разламанана чарапка, а другую яго частку пакідаў у сябе. Праз які б час гэты госць зноў не з'явіўся ў доме, яго пазнавалі па чарапку. «Пасведчанне асобы» – такі першапачатковы сэнс слова «сімвал» у антычнасці.

Цікавасць да сімвала вялікая не толькі ў лінгвістыцы, але і ў філасофіі, семіётыцы, псіхалогіі, літаратуразнаўстве, міфа-паэтыцы, фалькларыстыцы, культуралогіі і г. д. Вынікам цікавасці стала некалькі даволі незалежных уяўленняў аб сімвале:

- 1) сімвал – паняцце, тоеснае знаку (у штучных фармалізаваных мовах);
- 2) універсальная катэгорыя, якая адлюстроўвае спецыфіку вобразнага асваення жыцця мастацтвам (у эстэтыцы і філасофіі мастацтва);
- 3) некаторы культурны аб'ект, значэнне якога з'яўляецца канвенцыйным (г. зн. замацаваным у слоўніках) аналагам значэння іншага аб'екта (у культуралогіі, сацыялогіі і шэрагу іншых гуманітарных навук);
- 4) сімвал як знак, які мяркуе выкарыстанне свайго першаснага зместу ў якасці формы для іншага зместу (шырокае разуменне сімвала, якое існуе ў многіх гуманітарных навук – філасофіі, лінгвістыцы, семіётыцы і г.д.).

І. Кант, Ф. В. Шэлінг, Г. В. Ф. Гегель, І. В. Гётэ выказваліся аб сімвале як аб спосабе пазнання сапраўднага боскага сэнсу. Цікавае разуменне сімвала існуе ў філасофіі мовы (А. Ф. Лосеў, Я. В. Шэласцюк).

Наша цікавасць да сімвала абмяжоўваецца межамі культуры, з гэтага пункту гледжання сімвал можа быць аднесены да стэрэатыпізаваных з'яў, характэрных для любой культуры. Сімвал, закадзіраваны ў кантэкст розных культур, мае ў іх розны сэнс. Мы разумеем сімвал як знак, у якім першасны змест выступае формай для другаснага. Такім чынам, для нашага разумення сімвала прынцыповым з'яўляецца суаднясенне яго са зместам перадаваемай ім культурнай інфармацыі. А. Ф. Лосеў пісаў, што сімвал заключае ў сабе абагульнены прынцып далейшага разгортвання згорнутага ў ім сэнсавага зместу, г. зн. сімвал можа разглядацца як спецыфічны фактар сацыякультурнага кадзіравання інфармацыі і адначасова як механізм перадачы гэтай інфармацыі. Гэтую ж уласцівасць сімвала падкрэсліваў Ю. М. Лотман; ён адзначаў, што культура заўсёды, з аднаго боку, з'яўляецца пэўнай колькасцю атрыманых у спадчыну тэкстаў, а з другога – атрыманых у спадчыну сімвалаў.

Падыход да сімвалікі праз міф заснаваў К. Леві-Строс. Ён разглядаў сімвал як пучок парадыгматычных адносін з сімвальна-лагічнымі значэннямі. Міфалогія выступае адным з семіятычных кодаў для абазначэння універсальных вобразаў і ідэй. Так, у архаічнай славянскай карціне свету рыбы з'яўляліся сімвалам ніжняй касмічнай зоны, буйныя жывёлы – сярэдняй, птушкі – верхняй касмічнай зоны.

Цэлы шэраг сімвалаў з'яўляецца нацыянальна-спецыфічнымі. Так, кітайцы ўпісваюць у малюнак месяца жабу і зайца (знакі неўміручасці), а ў сонца – ворана (знак сыноўняй пачцівасці). У славянскай культуры гэтыя сімвалы маюць іншае значэнне: заяц – сімвал баязлівасці, крумкач – прарочая птушка, якая, падлятаючы да жылля, прыносіць няшчасці.

Адметнасць моўнага сімвала заключаецца ў змене значэння моўнай сутнасці на функцыю сімвалічную. Можна вылучыць цэлы шэраг прыкмет сімвала: вобразнасць (іканічнасць), матываванасць, комплекснасць зместу, шматзначнасць, размытасць межаў значэнняў у сімвале, архетыповасць сімвала, яго ўніверсальнасць у асобна ўзятай культуры, перасячэнне сімвалаў у розных культурах, нацыянальна-культурная спецыфічнасць цэлага шэрагу сімвалаў, убудаванасць сімвала ў міф і архетып.

Сімвалічны ўзровень лінгвакультуры з'яўляецца найбольш нацыянальна спецыфічным. У дадзеным выпадку пад сімвалам разумеецца адзінка лінгвакультуры, нейкі культурны прадмет, асноўнай функцыяй якога з'яўляецца фармальнае (г. зн. па форме) замяшчэнне без сур'ёзнага сэнсавага зруху. Важнасць даследавання моўных сімвалаў тлумачыцца тым, што за імі таксама можа хавацца культура, як і за этнаграфіяй у цэлым. Важна, што за моўным знакам як культурным сімвалам хаваецца не значэнне, а культурны змест з характэрнымі вектарамі і вымярэннямі культуры.

Сімвал ў культуры цесна звязаны з стэрэатыпамі. Сам феномен «стэрэатып» разглядаецца не толькі ў працах лінгвістаў, але і сацыёлагаў, этнографіаў, кагнітолагаў, псіхолагаў, этнопсіхалінгвістаў (У. Ліппман, І. С. Коэн, Ж. Колен, Ю. Д. Абрэсян, Ю. А. Сарокін, В. А. Рыжкоў, Ю. Я. Прохараў, П. Н. Шыхіраў, А. В. Міхееў, С. М. Талстая, А. К. Байбурын, Г. С. Батыгін, С. В. Сілінскі і інш.). Прадстаўнікі кожнай з названых навук вылучаюць у стэрэатыпе тыя яго ўласцівасці, якія яны заўважаюць з пазіцый сваёй вобласці даследавання, а таму вылучаюцца сацыяльныя стэрэатыпы, стэрэатыпы зносін, ментальныя стэрэатыпы, культурныя стэрэатыпы, этнакультурныя стэрэатыпы і г. д. Напрыклад, сацыяльныя стэрэатыпы праяўляюць сябе як стэрэатыпы мыслення і паводзін асобы. Этнакультурныя стэрэатыпы – гэта абагульненае ўяўленне аб тыповых рысах, якія характарызуюць які-небудзь народ. Нямецкая акуратнасць, рускае «авось», кітайскія цырымоніі, афрыканскі тэмперамент, запальчывасць італьянцаў, упартасць фінаў, марудлівасць эстонцаў, польская галантнасць, беларуская гасціннасць – стэрэатыпныя ўяўленні аб цэлым народзе, якія распаўсюджваюцца на кожнага яго прадстаўніка. На ўліку стэрэатыпных уяўленняў заснавана большасць анекдотаў аб нацыянальным характары.

Н. У. Уфімцава дыферэнцыруе этнічныя стэрэатыпы і культурныя стэрэатыпы: этнічныя стэрэатыпы недаступныя самарэфлексіі «наіўнага»

члена этнасу і з'яўляюцца фактамі паводзін і калектыўнага несвядомага, ім немагчыма спецыяльна навучаць, а культурныя стэрэатыпы даступныя самарэфлексіі і з'яўляюцца фактамі паводзін, індывідуальнага несвядомага і свядомасці, ім ужо можна навучаць.

В. В. Чырвоных дзеліць стэрэатыпы на два віды – стэрэатыпы-вобразы і стэрэатыпы-сітуацыі. Прыклады стэрэатыпаў-вобразаў: пчала – працаўніца, баран – упарты, а стэрэатыпаў-сітуацый: білет – кампосцер, бусел – капуста. Стэрэатып паводзін – найважнейшы сярод стэрэатыпаў, ён можа пераходзіць у рытуал. І ўвогуле стэрэатыпы маюць шмат агульнага з традыцыямі, звычаямі, міфамі, рытуаламі, але ад апошніх адрозніваюцца тым, што традыцыі і звычаі характарызуе іх аб'ектываванае значнасць, адкрытасць для іншых, а стэрэатыпы застаюцца на ўзроўні ўтоеных настрояў думак, якія існуюць у асяроддзі «сваіх». Такім чынам, стэрэатып характэрны для свядомасці і мовы прадстаўніка культуры свайго роду, стрыжань культуры.

Важнымі адзінкамі мовы і культуры з'яўляюцца метафары. Метафарычнае бачанне свету сучасныя псіхолагі схільныя звязваць з генезісам чалавека і, адпаведна, чалавечай культуры. Верагодней за ўсё, пратамова была метафарычнай, а сама протакамунікацыя ажыццяўлялася менавіта на метафарычным узроўні. Метафара – універсальная з'ява ў мове, яна ўласцівая ўсім мовам. Яе ўніверсальнасць праяўляецца ў прасторы і часе, у структуры мовы і ў яе функцыянаванні. Многія лінгвісты нават сцвярджаюць, што ўся наша мова – гэта могілкі метафар.

Метафара – прадуктыўнае паняцце для навукі. М. М. Бахцін адзначаў, што ўвёў тэрмін «хранатоп» у навуку «амаль як метафару». Многія найбольш удалыя навуковыя тэрміны – метафары: «унутраная форма», «культурная канатацыя», «жывая вада» і г. д.

План зместу ФА і метафары, а таксама замацаваныя за імі культурныя канатацыі самі становяцца веданнем, г. зн. крыніцай кагнітыўнага засваення. Менавіта таму фразеалагізмы і вобразна-матываваныя словы (метафары) становяцца экспанентамі культурных знакаў. З гэтых пазіцый метафара і будзе намі разглядацца. Метафара ў канцы ХХ ст. паўстае больш складанай і важнай з'явай, чым гэта здавалася раней. Яна пранізвае мову, культуру, навуку, жыццё, увесь свет. Было ўстаноўлена, што метафары з'яўляюцца ўніверсальнымі свядомасці.

Метафара – адна з самых загадкавых з'яў мовы. Пры ўсёй разнастайнасці азначэнняў метафары амаль усе яны ўзыходзяць да арыстоцелеўскага: «Метафара ёсць перанясенне незвычайнага імя або з роду на від, або з віду на род, або з віду на від, або па аналогіі».

Хоць праблема метафары хвалюе розумы на працягу двух тысяч гадоў, але разглядаецца яна часцей за ўсё альбо як стылістычны сродак, альбо як

мастацкі прыём. Толькі ў апошнія дзесяцігоддзі ўвага лінгвістаў і філосафаў пераклучылася на даследаванне анталогіі метафары (Н. Д. Аруцюнава, В. М.Тэлія, Б. Блэк, Дж. Лакаф, М. Джонсан і інш.). Механізм стварэння метафары такі: з розных лагічных класаў бяруцца два розныя прадметы, якія атаясамліваюцца на аснове агульных прыкмет і ўласцівасцей, напрыклад – цемра смутку (пачуццё – смутак і стан свету – цемра, агульнае для іх – радасныя пачуцці светлыя, а смутак, сум, туга – цёмныя, змрочныя).

Метафары ўласцівыя наступныя найважнейшыя характарыстыкі: яна ёсць сродак мыслення і пазнання свету, яна адлюстроўвае фундаментальныя культурныя каштоўнасці, бо заснавана на культурна-нацыянальным светабачанні. На думку В. М. Тэлія, метафара паспяхова выконвае ролю прызмы, праз якую чалавек бачыць свет, бо метафары выяўляюцца нацыянальна-спецыфічным чынам ва УФ мовы, а таксама ў міфалагемах, архетыпах і г. д. Э. Касірэр, нямецкі філосаф, у артыкуле «Сіла метафары» звяртаецца да існавання «базавых» метафар, якія ўзыходзяць да міфаў. Ён мяркуе, што ў чалавечай свядомасці існуюць ірацыянальныя, міфалагічныя структуры ведаў, якія К. Г. Юнг назваў архетыпамі, якія выяўляюцца ў выглядзе метафар.

Многія замежныя і айчынныя даследчыкі «разводзяць» вобразную і канцэптуальную метафары (Н. Д. Аруцюнава, В. М. Тэлія, Я. А. Апарына, М. Аpter, D. Center і інш.). Метафара не абмяжоўваецца сферай мовы, а распаўсюджваецца на сферу мыслення. Асаблівасцю канцэптуальнай метафары з'яўляецца тое, што ў яе аснове ляжаць сфармаваныя ў свядомасці чалавека канцэпты, якія змяшчаюць уяўленні чалавека аб навакольным свеце. Канцэптуальныя метафары выкарыстоўваюцца для пераносу сэнсаў з адной навуковай вобласці ў іншую, з навукі – у практыку.

Дж. Лакоф і М. Джонсан прадставілі тыпалогію базавых канцэптуальных метафар:

- структурныя: адбываецца перанос адной вобласці на іншую (жыццё – гэта падарожжа);
- арыентацыйныя: паняцці дадзенага тыпу звязаны з прасторай (радасць, поспех – верх; няўдача – ніз);
- анталагічныя: асэнсаванне досведу ў тэрмінах аб'ектаў, з прычыны чаго вычляненне некаторых частак і прадстаўленне іх у выглядзе асобных прадметаў з'яўляецца магчымым (псіхіка – далікатны прадмет);
- метафары канала сувязі: працэс камунікацыі прадстаўлены як рух сэнсаў;
- метафары канструявання: буйныя маўленчыя творы прадстаўлены ў выглядзе канструкцыі, якая складаецца з драбнейшых сэнсаў;

- кантэйнерныя: якія прадстаўляюць сэнсы як нападзенне канкрэтных моўных адзінак.

Вобразная метафара, якую называюць таксама паэтычнай, функцыянуе ў мастацкіх тэкстах, дзе яна рэалізуе свае крэатыўна-вобразныя патэнцыі.

Існуюць устойлівыя паэтычныя метафары, сімвалы, вобразы, але, як правіла, мы назіраем у тэкстах іх шматлікія аўтарскія варыяцыі, якія то набліжаюцца да ўстойліва-традыцыйных, то аддаляюцца ад іх настолькі, што становяцца амаль непазнавальнымі. Да ўстойлівых метафар адносяцца, напрыклад, такія, як свет – тэатр, свет – кніга, свет – храм, каханне – агонь, час – вада, чалавек – расліна і інш.

Вывучэнне канцэптуальнай метафары, а таксама яе мадэляў у розных відах дыскурсу з’яўляецца адным з напрамкаў, якія актыўна развіваюцца. Кожны дыкурс характарызуецца наяўнасцю ўніверсальных метафарычных мадэляў. Такім чынам, метафарычныя мадэлі неабходна разглядаць у канкрэтным дыскурсе, улічваючы ўмовы іх узнікнення, а таксама аўтарскія інтэнцыі.

Найкаштоўнейшай крыніцай звестак аб культуры і менталітэце народа з’яўляюцца фразеалагізмы. Лінгвакультуралогія ўзнікла і развівалася як асаблівы аналіз ФА, у іх як бы закансервавана культура – міфы, легенды, звычаі, рытуалы. Фразеалагізмы як бы навіязваюць носьбітам мовы асаблівае бачанне свету, сітуацыі, неабходнасць этыкетных паводзін (садзіцца не ў свае сані, як піць даць, нясолана сёрбаўшы, ламаць шапку), аб традыцыях і звычаях (вывесці на чыстую ваду) і г. д. Агульначалавечыя веды аб свеце таксама прысутнічаюць у ФА тыпу развязаць язык, звязаць па руках і нагах, у якіх жыве семантыка вузла, звязвання як магічнага дзеяння, г. зн. нацыянальная культура у іх яўлена праз сувязь з міфалогіяй, якая з’яўляецца дастаткова агульнай, прынамсі, для славянскіх народаў.

Многія ФА звязаны з міфалагемы і архетыпамі – як у ваду глядзеў, як у люстэрку; у славян люстэрка – мяжа паміж зямным і тым светам, а таму па функцыі падобная іншым межам – мяжы, парогу, акну, студні і г. д.

Усякі фразеалагізм, з нашага пункта гледжання, гэта – тэкст, г. зн. захавальнік культурнай інфармацыі. Але калі мы чуем фразу тыпу «мова памятае і захоўвае таямніцы...», то павінны разумець, што гэта не больш як метафара. Фразеалагічны кампанент мовы не толькі ўзнаўляе элементы і рысы культурна-нацыянальнага светаразумеання, але і фарміруе іх. І кожны фразеалагізм, калі ён утрымлівае культурную канатацыю, робіць свой унёсак у агульную мазаічную карціну нацыянальнай культуры. Такім чынам, фразеалагізмы прама (у дэнатаце) або апасродкавана (праз суаднесенасць асацыятыўна-вобразнай асновы з эталонамі, сімваламі, стэрэатыпамі нацыянальнай культуры) нясуць у сабе культурную інфармацыю аб свеце,

соцыуме. Таму ФА – свайго роду «скарбніца прамудрасці» народа, які захоўвае і ўзнаўляе яго менталітэт, яго культуру ад пакалення да пакалення. Фразеалагізмы звязаны з культурна-нацыянальнымі канатацыямі, сімваламі, стэрэатыпамі.

Нацыянальна-культурная інфармацыя (аб унутраным свеце чалавека, міжасобных адносінах, якасных ацэнках і ўласцівасцях асобы) ўтрымліваецца ў прадметным кодзе культуры. Прадметны свет чалавека найбольш ярка адлюстраваны ў нацыянальна-спецыфічных фразеалагічных адзінках. Прадметны код культуры складаецца з сукупнасці імёнаў і іх спалучэнняў, якія абазначаюць аб'екты і прадметы, у тым ліку папаўсядзённага ўжытку, і ўласцівасцей, якія ім прыпісваюцца. Дадзеныя імёны нясуць акрамя прыродных уласцівасцяў названых аб'ектаў і прадметаў функцыянальна значныя для культуры сэнсы, якія надаюць гэтым імёнам ролю знакаў «мовы» культуры. Прадметны код рэалізуецца ў мове як набор тэхнічных, будаўнічых, транспартных, астранамічных метафар і вобразных пераасэнсаванняў, якія ляжаць у аснове фразеалагічных адзінак рознага тыпу. Фразеалагізмы як адзінкі прадметнага кода культуры могуць фіксаваць розныя фрагменты вопыту, у тым ліку звязаныя з узаемаадносінамі паміж людзьмі.

Напрыклад, фразеалагізмы, якія маюць у сваім складзе канструктыўныя элементы дома (вароты, дзверы, вугал, парог), узыходзяць да архетыпічнай формы ўсведамлення свету, якая супрацьпастаўляе «сваю» і «чужую» прастору. Вароты сімвалізуюць мяжу «свай» прасторы, і адпаведна фразеалагізм ад варот паварот «катэгарычная адмова», гістарычна звязаны з абрадам сватаўства («поваротам аглобляў» у выпадку адмовы), уяўляе адмоўны адказ як забарона гаспадара знаходзіцца на яго тэрыторыі. У адрозненне ад варот, дзверы з часоў старажытных славян былі не толькі сімвалам мяжы – у прадметным кодзе культуры дзверы выступаюць як сімвал канала сувязі з навакольным светам: адчыненыя дзверы сімвалізуюць свабоду і жаданне ўступіць у кантакт, зачыненыя – адмову ўпусаць кагосьці ў сваю прастору, мець з кім-небудзь справу: паказаць на дзверы «загадаць зысці» і інш. Парог у славянскай міфалогіі ўспрымаецца як абярэг і ўтварае непераадольную перашкоду для нячыстай сілы. У вобразнай аснове фразеалагізму не пускаць на парог «не жадаць мець ніякіх адносін» адлюстравана мноства рытуальна-абрадавых дзеянняў: у Старажытнай Русі нявеста не павінна была адна пераступаць парог дома, дзе ёй трэба было жыць з мужам. Традыцыя, згодна з якой жаніх уносіць яе ў дом на руках, захоўваецца і да гэтага часу. У паўсядзённым жыцці людзям таксама звычайна забаранялася садзіцца ці ўставаць на парог, здаровацца праз яго.

Некаторыя вобразы прадметных рэалій у кітайскіх фразеалагізмах падобныя з вобразнай семантыкай беларускіх, напрыклад, дзверы.

Тэма 8. Моўныя паводзіны як аб’ект лінгвакультуралогіі

Прадметам спецыяльнага даследавання ў лінгвакультуралогіі з’яўляюцца маўленчыя паводзіны, а таксама ўсялякія іншыя паводзіны, замацаваныя ў намінатыўных, граматычных і стылістычных адзінках. Маўленчае паводзіны – гэта сістэма фактараў, сярод якіх А. А. Лявонцьеў вылучаў наступныя:

1) фактары, звязаныя з культурнай традыцыяй (дазволеныя і забароненыя тыпы і разнавіднасці зносін, а таксама стэрэатыпныя сітуацыі зносін);

2) фактары, звязаныя з сацыяльнай сітуацыяй і сацыяльнымі функцыямі зносін (функцыянальныя падмовы і этыкетныя формы зносін);

3) фактары, звязаныя з этнапсіхалогіяй у вузкім сэнсе, т. е. з асаблівасцямі праходжання і апасродкавання псіхічных працэсаў і розных відаў дзейнасці;

4) фактары, звязаныя са спецыфікай дэнатацыі;

5) фактары, якія вызначаюцца спецыфікай мовы дадзенай супольнасці (стэрэатыпы, вобразы і параўнанні, кінесічныя сродкі і г. д.).

Роля такіх фактараў была прааналізавана ў калектыўных манаграфіях – «Нацыянальна-культурная спецыфіка маўленчых паводзін» (1977), «Нацыянальна-культурная спецыфіка маўленчых зносін народаў СССР» (1982) і інш. У выніку даследавання было ўстаноўлена, што ў кожнай культуры паводзіны людзей рэгулююцца ўяўленнямі аб тым, як чалавеку належыць паводзіць сябе ў тыповых сітуацыях, у адпаведнасці з іх сацыяльнымі ролямі (начальнік – падначалены, муж – жонка, бацька – сын, пасажыр – кантралёр і г. д.).

Фразеалагічныя адзінкі і фальклор сканцэнтравалі ў сабе маральныя і маўленчыя формы паводзін беларускага народа. Моўныя паводзіны беларусаў маюць міфалагічны падмурак, бо ідуць з крыніц першаснага ўяўлення аб навакольным свеце. Так, славяне асуджалі балбатлівасць, давалі рэкамендацыі, як сябе паводзіць, станюцца ставіліся да красамоўства (язык па-за вушамі ходзіць, язык да зубоў прымёрз). Вельмі характэрнай рысай чалавека лічыўся голас. Хуткасць мовы суадносіцца са станам тэмпераменту чалавека. Выразна прыкметныя змены хуткасці мовы вельмі тыповыя для няўпэўненых у сабе людзей. Было заўважана, што голас чалавека становіцца больш прыгожым, калі вырашаецца асабістая праблема. У беларускай традыцыі існаваў такі звычай: у той дзень, калі дзіцяці спаўняўся роўна год, праводзілі рытуал першага падстрыгання, таму што былі ўпэўнены: нібыта

раней выкананая працэдура «адразала язык», гэта значыць перапыняла развіццё мовы ў дзіцяці. Трэба зазначыць, што голас ў народнай традыцыі з'яўляецца прыкметай «гэтага» свету (іншы свет адзначаны пячаццю бязгучча). У народнай культуры мова лічылася нечым матэрыяльным, тым, на што можна ўздзейнічаць і што само можа стаць інструментам уздзеяння. З дапамогай голасу можна было навесці сурокі і выклікаць розныя няшчасці, нават не жадаючы гэтага.

Важнай формай маўленчых адносін з'яўляецца маўленчы этыкет, «культурнае прытворства ветлівасці» (А. С. Мандэльштам). Маўленчы этыкет – гэта сацыяльна зададзеныя і культурна-спецыфічныя правілы маўленчых паводзін людзей у сітуацыях зносін у адпаведнасці з іх асобаснымі, сацыяльнымі і псіхалагічнымі ролямі ў афіцыйнай і неафіцыйнай абстаноўках. Маўленчы этыкет – зона «сацыяльных пагляджванняў», па Э. Берну, гэта нацыянальна-культурны кампанент зносін.

У цэлым, моўны этыкет – гэта сістэма ўстойлівых, стэрэатыпных камунікатыўных адзінак мовы. Аднак нацыянальныя рысы моўнага этыкету ў кожнай этнічнай супольнасці людзей выяўляюцца па-свойму. Так, паводле амерыканскага і англійскага моўных этыкетаў, у магазіне ці ў якой-небудзь іншай установе першым пры сустрэчы вітаецца гаспадар, у той час як у нас прынята наадварот (праўда, апошнім часам гэта можна пачуць і сярод беларусаў). Апрача таго, пры выбары тэмы зносін і яе рэалізацыі адлюстроўваюцца сацыяльна-псіхалагічныя нормы, прынятыя ў пэўным этнічным калектыве. Напрыклад, з прычыны асаблівасцей брытанскага клімату ў Вялікабрытаніі тэма пра надвор'е стала фактычна неабходным кампанентам пачатку любой размовы. У Францыі ж, наадварот, гаварыць пра дождж ці надвор'е – значыць прызнаць, што ты няздольны гаварыць пра іншае. А ў англічан гэта лічыцца прыкметай добрага выхавання. У беларусаў і рускіх часам можна пачуць пры сустрэчы, як выглядае суразмоца, а ў амерыканцаў і англічан гэта бывае вельмі рэдка. Пытанне пра тое, што ты рабіў учора, большасцю носьбітаў беларускай мовы ўспрымаецца абсалютна нармальна. А вось у англічан такое пытанне, вымаўленае з узыходным тонам, выклікае раздражненне з прычыны залішняй зацікаўленасці, а значыць, больш правільным будзе задаць яго з зыходнай інтанацыяй, па-дзелавому.

У розных народаў здаўна існуюць нацыянальныя асаблівасці этыкету вітання. Як слухна заўважае Н. Старавойтава, «у кожнай мове ветлівыя фразы адмысловыя, іх спецыфіка непарыўна звязана з гісторыяй і менталітэтам пэўнага народа». Так, старажытныя грэкі пры сустрэчы казалі: «Радуйся!», а сучасныя жыхары Грэцыі кажуць: «Будзь здароў!» У Манголіі да сённяшняга часу, незалежна ад роду дзейнасці суразмоўцы, пры сустрэчы цікавяцца: «Як зімуеце?», «Як качуеце?», «Як ваша жывёла?» Яўрэі пры

вітанні жадаюць: «Мір вам!» Кітайцы ж пытаюцца: «Ці еў ты?», а персы зычаць: «Будзь вясёлы». Арабы гавораць: «Мір з табой». Рускія пры сустрэчы або жадаюць здароўя («Здравствуйте!»), або пытаюцца: «Как здоровье?». Палякі жадаюць добрага дня ці вечара: «Dzien dobry!», «Dobry wieczor!».

У беларускага народа на непаўторнасць моўнай этыкі наклалі свой адбітак асаблівасці пэўных абрадаў, звычак, усяго прынятага і непрынятага ў паводзінах. Спрадвечную беларускую моўную культуру перш за ўсё адрозніваюць спосабы звароту да адрасата – суразмоўцы.

Ветлівыя звароты. Як толькі не звярталіся адзін да аднаго беларусы ў апошнія стагоддзі: і *ягамосць* (устарэлая форма звароту да асобы, вышэйшай па званні ці па сваім становішчы ў грамадстве), і *васпан* (*васпані*) (устарэлая форма ветлівага звароту ў шляхецкім асяроддзі), і *Вашэць* (*Вашэця*) (устарэлы зварот, які паходзіць ад *Вашамосць* і адпавядае сучаснаму звароту на «Вы»), і *Сам* (*Сама*, *Самі*) у значэнні «ты», і *пан* (*пані*), і *гаспадар*, і *спадар* (*спадарыня*) (старажытная форма звароту, вядомая з XVI ст., якая паходзіць ад слова *гаспадар*), і *таварыш* ці *грамадзянін* (*грамадзянка*) (саветызмы, гістарычна афарбаваныя звароты), і *нават мужчына* і *жанчына*, і ўрэшце рэшт зноў *спадар* (у пачатку 90-х гадоў XX ст.).

Як бачым, працэс станаўлення моўных нормаў ў сферы ветлівых зваротаў у беларускай літаратурнай мове даволі доўгі і супярэчлівы. Напрыклад, толькі ў XX ст. паралельна выкарыстоўвалася некалькі варыянтаў ветлівых зваротаў да суразмоўцы: спачатку *пан* (*пані*), *гаспадар*, *спадар*, а затым – *таварыш*, *грамадзянін* (*грамадзянка*). Два апошні звароты замацаваліся ў беларускай мове як афіцыйныя з часоў былога Савецкага Саюза. Сёння сярод беларусаў замест імя па бацьку актыўна выкарыстоўваюцца ветлівыя звароты: *спадар*, *спадарыня* (пры звароце да замужняй жанчыны), *спадарыч* (пры звароце да нежанатага хлопца), *спадарства* (пры звароце да вялікай аўдыторыі), *спадару* (клічная форма) і інш. Як ветлівыя звароты ў нас ужываюцца таксама словы *сябар*, *таварыш* (-ка), *прыяцель* (-ка) ці *дружа* (*сябра*), *дзядзька* (*дзядзечка*), *цётка* (*цётачка*) – пры звароце да людзей старэйшага ўзросту, прычым пры такім звароце неабавязкова ўлічваць ступень сваяцтва паміж суразмоўнікамі.

Этыкетныя адносіны – гэта ўніверсальні, але праявы іх нацыянальна-спецыфічныя, а таму павінны вывучацца лінгвакультуралогіяй. Здавалася б, этыкетныя паводзіны стандартныя і стэрэатыпныя, уяўляюць сабой замкнёную сістэму, але парушэнне гэтых паводзін можа прывесці да непрадказальных наступстваў для чалавека і чалавецтва, бо, па словах Н. І. Фарmanoўскай, камунікатыўная праўдзівасць вышэй па каштоўнасці для

культурнай агульнасці людзей, чым шчырасць (ісціна). Такім чынам, лінгвакультуралогія даследуе і жывыя камунікатыўныя працэсы – сувязь моўных выказаў, якія выкарыстоўваюцца ў іх, з культурай і менталітэтам народа, г. зн. яго масавай свядомасцю, традыцыямі, звычаямі г. д.

Тэма 9. Методыка лінгвакультуралагічнага аналізу

Асобай вобласцю даследавання з'яўляецца лінгвакультуралагічны аналіз тэкстаў. Культура істотным чынам вызначае ўспрыманне і разуменне мастацкага тэксту, які з'яўляецца праявай культуры і яе захавальнікам. Культура, як сцвярджаў Ю. М. Лотман, жывая сваімі тэкстамі (у сяміятычным яго разуменні). Лінгвакультурны аналіз тэксту – гэта пошукі і тлумачэнне таго, як культура ўкараняецца ў тэкст і мяняе яго сэнсы.

Культура пранікае ў паэтычны тэкст наступным чынам:

- 1) праз фальклорны матэрыял;
- 2) праз энцыклапедычныя веды аўтара, якія знайшлі водгук і ў душы чытача, перш за ўсё праз інтэртэкстуальныя сувязі;
- 3) праз рытуальна-міфалагічнае, якое становіцца прыёмам стварэння асаблівага свету;
- 4) праз канцэпты, сімвалы, стэрэатыпы, эталоны, якія захоўваюцца ў мове і свядомасці кожнай нацыянальнай моўнай асобы;
- 5) праз нацыянальна-культурныя канатацыі і ўвогуле шматмерную семантыку паэтычнага слова.

Такім чынам, мы бачым, што лінгвакультуралагічны аналіз – гэта разгляд тэксту як феномена культуры і ўспрыманне культурнай інфармацыі ў моўным знаку і тэксце ў цэлым. Лінгвакультуралагічны аналіз спрыяе фарміраванню ўмення разважаць над моўнымі і маўленчымі адзінкамі, якія змяшчаюць культурную інфармацыю, і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыяй.

Задачамі лінгвакультуралагічнага аналізу з'яўляюцца:

- 1) уменне здабываць з тэксту звесткі аб культуры краіны;
- 2) уменне інтэрпрэціраваць атрыманыя звесткі;
- 3) уменне параўноўваць каштоўнасныя карціны свету розных культур.

Метады лінгвакультуралагічнага аналізу:

- 1) метады філалагічнага аналізу, прыём жанравай інтэрпрэтацыі моўных сродкаў і прыём інтэрпрэтацыі ідэйнага зместу тэксту;
- 2) метады канцэптуальнага аналізу, рэканструкцыя карціны свету размаўляючага;
- 3) супастаўляльны метады.

Прадметам лінгвакультуралагічнага аналізу з'яўляюцца адзінкі мовы, якія «набылі сімвалічнае, эталоннае, вобразна-метафарычнае значэнне ў

культуры і якія абагульняюць вынікі ўласна чалавечай свядомасці, зафіксаваныя ў міфах, легендах, рытуалах, абрадах, фальклорных і рэлігійных дыскурсах, паэтычных і праявістых мастацкіх тэкстах, фразеалагізмах і метафарах, сімвалах і парэміях (прыказках і прымаўках)». Гэта тыя адзінкі, у значэнні якіх заключана нацыянальна-культурная спецыфіка, якія акумуліруюць і трансліруюць культурны вопыт з пакалення ў пакаленне. Да іх адносяцца: безэквівалентная лексіка і лакуны; міфалагізаваныя моўныя адзінкі: архетыпы і міфалагемы, эталоны, стэрэатыпы, сімвалы, парэміі, фразеалагізмы; метафары і вобразы мовы; маўленчыя паводзіны, маўленчы этыкет; ключавыя канцэпты культуры; прэцэдэнтныя феномены.

Для таго каб прааналізаваць тэкст, неабходна разгледзець яго як феномен культуры, даследаваць выяўленую ў ім культурную прастору, выявіць адзінкі, якія дазваляюць меркаваць аб яго нацыянальна-культурнай спецыфіцы. У працэсе лінгвакультуралагічнага аналізу тэксту неабходна:

1) разгледзець наступныя ўзроўні тэксту:

а) надтэкставы ўзровень – выяўленне ключавых канцэптаў («дабро», «зло», «дом», «душа», «радзіма»);

б) тэкставы ўзровень – выяўленне прадметаў лінгвакультуралогіі, якія нясуць культуразнаўчую інфармацыю (гл. адзінкі лінгвакультуралагічнага аналізу), і іх аналіз з пункту гледжання лінгвакультуралогіі;

2) прааналізаваць каштоўнасную карціну свету, якая ствараецца ў тэксце;

3) параўнаць каштоўнасную карціну свету, якая ствараецца ў тэксце, і каштоўнасную карціну свету роднай культуры (калі тэкст створаны ў межах іншай культуры).

Галоўнае ў аналізе тэксту – выявіць прырашчэнні сэнсу тэксту за кошт дыялагічнага ўзаемадзеяння з іншымі тэкстамі культуры, яго поліфанічнасць. Нагадаем, што сэнс – гэта стаўленне знака да разумеючай свядомасці. Значэнне – стаўленне знака да рэчаіснасці. Так, слова ў слоўніку валодае значэннем, але пазбаўлена сэнсу, які з’яўляецца менавіта ў тэксце.

3. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

3.1 Тэматыка семінарскіх заняткаў

Тэма 1. Уводзіны (2 гадзіны).

1. Мова як прадукт культуры і ўмова яе існавання.
2. Статус лінгвакультуралогіі ў шэрагу гуманітарных навук.
3. Аб'ект, прадмет, асноўныя мэты і задачы лінгвакультуралогіі.
4. Метадалогія і метады лінгвакультуралогіі.

Практычныя заданні.

1. Дайце пашыраную характарыстыку аб'екта і прадмета даследавання ў лінгвакультуралогіі з прывядзеннем прыкладаў.

2. Разгледзьце метады лінгвакультуралогіі: абярыце 2–3 метады і праілюструйце на канкрэтных прыкладах (з літаратуры, навуковых прац і да т. п.), як яны працуюць на практыцы.

Тэма 2. Узнікненне і развіццё лінгвакультуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства (2 гадзіны).

1. Перадумовы развіцця лінгвакультуралогіі.
2. Афармленне лінгвакультуралогіі як навуковай дысцыпліны.
3. Гіпотэза лінгвістычнай адноснасці Сепіра-Уорфа.
4. Асноўныя накірункі і школы лінгвакультуралогіі.

Практычныя заданні.

1. Складзі картачкі вучоных (2–3), якія ўнеслі значны ўклад у станаўленне лінгвакультуралогіі з указаннем асноўнай інфармацыі і навуковых інтарэсаў ў вобласці лінгвакультуралогіі. Прадставіць выкананае заданне ў форме прэзентацыі (3–5 слайдаў).

Тэма 3. Асноўныя катэгорыі лінгвакультуралогіі (4 гадзіны).

1. Падыходы разумення сувязі мовы і культуры.
2. Базавыя паняцці лінгвакультуралогіі (культурныя семы, культурны канцэпт, культурная ўніверсалія, культурная канатацыя, культурны фон, культурная прастора (культурны фонд), ментальнасць, менталітэт).
3. Паняцце «лінгвакультурэма». Культурны сэнс нацыянальных лінгвакультурэм: «родны кут», «на ростанях», «казка жыцця» і інш.

Практычныя заданні.

1. Падрыхтаваць прэзентацыі лінгвістычных канцэпцый:
 - а) філасофская пастаноўка праблемы «мова – культура» (П. А. Фларэнскі, Л. Вітгенштэйн, Н. Бор, Х. Г. Гадамер).
 - б) лінгвістычная канцэпцыя В. фон Гумбольдта па праблеме «мова – культура».

в) погляды Э. Сепіра, Б. Уорфа, К. Фосслера, Ф. дэ Сасюра на ўзаемаадносіны мовы і культуры.

г) суадносіны мовы і культуры ў працах А. А. Патабні, Ф. І. Буслаева, А. М. Афанасьева.

Тэма 4. Моўная карціна свету (4 гадзіны).

1. Карціна свету ў кантэксце вывучэння сумежных навук: філасофіі, культуралогіі, этнаграфіі, лінгвістыкі.

2. Моўная карціна свету.

3. Канцэптуальная карціна свету.

4. Агульнае і адрознае ў змесце паняццяў «ментальнасць» і «менталітэт».

Практычныя заданні.

1. Выпісаць не менш за дваццаць слоў-канцэптаў і не менш за дваццаць выказаў, якія адлюстроўваюць канцэптуальную карціну свету беларускага народа.

2. Падрыхтаваць картачкі з апісаннем менталітэта беларусаў (з літаратуры, навуковых прац і да т. п.). Абгрунтаваць свае адносінны да іх аб'ектыўнасці. Запісаць ў форме кароткага эсэ.

Тэма 5. Моўная асоба (2 гадзіны).

1. Паняцце «моўная асоба».

2. Мадэль моўнай асобы Ю. М. Каравулава.

3. Кампаненты зместу «моўная асоба».

4. Месца моўнай асобы ў прасторы культуры.

5. Тыпалогія моўных асоб К. Ф. Сядова.

6. Паняцце «дыкурс» і падыходы да яго вызначэння. Значэнне дадзенага паняцця ў лінгвакультуралогіі.

Практычныя заданні.

Правядзіце аналіз абранай моўнай асобы па плане:

1. Коротка ахарактарызуйце дыкурс, у межах якога ажыццяўляе маўленчую дзейнасць разглядаемая асоба: як дыкурс уплывае на мову.

2. Ахарактарызаваць семантычны ўзровень моўнай асобы, гэта значыць абмаляваць партрэт гэтага чалавека як носбіта мовы (роднай ці вывучаемай мовы).

3. Вылучыць найбольш ужывальныя словы, спалучэнні, слоўныя звароты, фразеалагізмы, граматычныя асаблівасці, невербальныя і фанетычныя асаблівасці (відэа-прыклад і прыклады выказванняў

абавязковыя!) + лінгвакультурная спецыфіка/нацыянальна-культурныя ўстаноўкі і да т. п.

4. Выявіць жыццёвыя ўстаноўкі, матывы дзейнасці, схаваныя і відавочныя мэты, якія знаходзяць адлюстраванне падчас прамовы дадзенага чалавека.

Вынік працы павінен быць выкананы ў форме прэзентацыі і прадстаўлены на занятку. Можна працаваць у парах.

Тэма 6. Адзінкі вывучэння ў лінгвакультуралогіі (4 гадзіны).

1. Культурны код і яго тыпалогія.
2. Безэквівалентныя моўныя адзінкі.
3. Міфалагізаваныя моўныя адзінкі: архетыпы і міфалагемы, абрады і павер'і, рытуалы і звычаі, замацаваныя ў мове.

3. Адлюстраванне стэрэатыпаў свядомасці народа ў парэміях.

4. Фразеалагізмы як крыніца ведаў пра культуру і менталітэт народа.

5. Эталоны, стэрэатыпы, сімвалы як з'явы культурнай прасторы.

Практычныя заданні.

Прывядзіце не менш дзесяці фразеалагізмаў з кампанентам «галава» і не менш дзесяці фразеалагізмаў з кампанентам «ногі» на беларускай і кітайскай мовах.

Тэма 7. Культурны канцэпт як базавая адзінка вывучэння ў лінгвакультуралогіі (2 гадзіны).

1. Канцэпт: сутнасць, асаблівасці. Паняцце «канцэпт» у тэорыі Ю. С. Сцяпанавы.

2. Адрозненне канцэпта ад паняцця.

3. Класіфікацыя канцэптаў.

4. Паняцце канцэптасферы беларускай культуры.

5. Методыка канцэптуальнага аналізу.

Практычныя заданні.

1. Прааналізуйце канцэпты беларускай і кітайскай культуры: прыгажосць, каханне, праца, сям'я, надзея (на выбар) па прапанаванаму плану:

а) вызначэнне;

б) сінонімы, антонімы;

в) фразеалагізмы, якія адлюстроўваюць культурнае ўспрыманне;

г) тыпалагічныя асаблівасці культуры;

д) гістарычны кантэкст;

ж) парэміялагічны фонд;

з) прывесці яркія прыклады з мастацкай літаратуры ці паэзіі (2-3), кароткі аналіз.

Аформіць у электронным выглядзе (1–2 старонкі).

Тэма 8. Вобразныя сродкі мовы як аб’ект лінгвакультуралагічнага аналізу (4 гадзіны).

1. Сімвал і яго асноўныя характарыстыкі. Падабенствы і адрозненні сімвала і знака, сімвала і рытуала.

2. Навуковае вывучэнне сімвалаў.

3. Роля і значэнне моўнага сімвала ў культуры этнаса.

4. Этнічныя і культурныя стэрэатыпы, крыніцы іх узнікнення.

Стэрэатып і эталон.

5. Тэорыя метафары. Універсальныя метафарычныя мадэлі.

6. Культурны аспект фразеалогіі.

Практычныя заданні.

1. Прааналізуйце метафары ў тэкстах класічнай беларускай літаратуры 1–3. Адказ аформіце ў электронным выглядзе кароткага эсэ.

Тэма 9. Моўныя паводзіны як аб’ект лінгвакультуралогіі (2 гадзіны).

1. Моўныя паводзіны і іх формы.

2. Сувязь моўных паводзін з культурнай традыцыяй народа.

3. Асаблівасці моўных паводзін мужчын і жанчын.

4. Моўны этыкет.

Практычныя заданні.

Тэмы для падрыхтоўкі прэзентацый:

1. Тыпы камунікатыўных няўдач і шляхі іх пераадолення (паняцце камунікатыўнай няўдачы; моўныя, сэнсавыя і этнакультурныя няўдачы; шляхі іх пераадолення праз тактыкі і стратэгіі моўнай асобы).

2. Лінгвакультурная сітуацыя ў сучаснай Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 10. Методыка лінгвакультуралагічнага аналізу (4 гадзіны).

1. Задачы, метады і этапы лінгвакультуралагічнага аналізу мастацкага тэксту.

2. Прадмет лінгвакультуралагічнага аналізу тэксту.

Практычныя заданні.

Прааналізуйце фрагменты мастацкіх твораў па плане:

1. Вызначыць жанр і перыяд стварэння твора. Якім чынам яны і стыль аўтара паўплывалі на культурныя сэнсы ў тэксце?

2. Разгледзець наступныя ўзроўні тэксту:

а) надтэкставы – выяўленне ключавых канцэптаў («добра», «зло», «дом», «душа», «радзіма», «лёс» і т. п.);

б) тэкставы – выяўленне прадметаў лінгвакультуралогіі, якія нясуць культуразнаўчую інфармацыю (метафары, фразэалагізмы, міфалагемы, прымаўкі і г. д.), і іх аналіз з пункту гледжання лінгвакультуралогіі.

3. Прааналізаваць каштоўнасную карціну свету, якая ствараецца ў тэксце.

Фрагмент 1

– Плохо ваше дело! По-видимому, у вас образовалась душа.

Душа? Это странное, древнее, давно забытое слово. Мы говорили иногда «душа в душу», «равнодушно», «душегуб», но душа...

– Это... очень опасно, – пролепетал я.

– Неизлечимо, – отрезали ножницы.

– Но... собственно, в чем же суть? Я как-то не... не представляю.

– Видите... как бы это вам... Ведь вы математик?

– Да.

– Так вот – плоскость, поверхность, ну вот это зеркало. И на поверхности мы с вами, вот – видите, и щури́м глаза от солнца, и эта синяя электрическая искра в трубке, и вон – мелькнула тень аэро. Только на поверхности, только секундно. Но представьте – от какого-то огня эта непроницаемая поверхность вдруг размягчилась, и уж ничто не скользит по ней – все проникает внутрь, туда, в этот зеркальный мир, куда мы с любопытством заглядываем детьми – дети вовсе не так глупы, уверяю вас. Плоскость стала объемом, телом, миром, и это внутри зеркала – внутри вас – солнце, и вихрь от винта аэро, и ваши дрожащие губы, и еще чьи-то. И понимаете: холодное зеркало отражает, отбрасывает, а это – впитывает, и от всего след – навеки. Однажды еле заметная морщинка у кого-то на лице – и она уже навсегда в вас; однажды вы услышали: в тишине упала капля – и вы слышите сейчас...

– Да, да, именно...

– Я схватил его за руку. Я слышал сейчас: из крана умывальника – медленно капаят капли в тишину. И я знал это – навсегда. Но все-таки почему же вдруг душа? Не было, не было – и вдруг...

Почему ни у кого нет, а у меня...

Я еще крепче вцепился в тончайшую руку: мне жутко было потерять спасательный круг.

– Почему? А почему у нас нет перьев, нет крыльев – одни только лопаточные кости – фундамент для крыльев? Да потому что крылья уже не нужны – есть аэро, крылья только мешали бы. Крылья – чтобы летать, а нам уже некуда: мы – прилетели, мы – нашли. Не так ли?

Я растерянно кивнул головой. Он посмотрел на меня, рассмеялся остро, ланцетно. Тот, другой, услышал, тумбоного протопал из своего кабинета, глазами подкинул на рога моего тончайшего доктора, подкинул меня.

– В чём дело? Как: душа? Душа, вы говорите? Черт знает что! Этак мы скоро и до холеры дойдём. Я вам говорил (тончайшего на рога) – я вам говорил: надо у всех – у всех фантазию... Экстирпировать фантазию. Тут только хирургия, только одна хирургия...

Е. Замятин «Мы»

Фрагмент 2

Студент вспомнил, что, когда он уходил из дому, его мать, сидя в сенях на полу, босая, чистила самовар, а отец лежал на печи и кашлял; по случаю страстной пятницы дома ничего не варили, и мучительно хотелось есть. И теперь, пожимаясь от холода, студент думал о том, что точно такой же ветер дул и при Рюрике, и при Иоанне Грозном, и при Петре, и что при них была точно такая же лютая бедность, голод, такие же дырявые соломенные крыши, невежество, тоска, такая же пустыня кругом, мрак, чувство гнета, – все эти ужасы были, есть и будут, и оттого, что пройдет еще тысяча лет, жизнь не станет лучше.

А. П. Чехов «Студент»

4. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

4.1 Пытанні да заліку

1. Антрапалагічная парадыгма і месца ў ёй лінгвакультуралогіі.
2. Аб'ект, прадмет, мэта і задачы лінгвакультуралогіі.
3. Метадалогія і метады лінгвакультуралогіі.
4. Статус лінгвакультуралогіі ў шэрагу іншых гуманітарных дысцыплін. Асноўныя накірункі лінгвакультуралогіі.
5. Узнікненне і развіццё лінгвакультуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства.
6. Базавыя паняцці лінгвакультуралогіі.
7. Школы лінгвакультуралогіі.
8. Падыходы разумення сувязі мовы і культуры.
9. Гіпотэза лінгвістычнай адноснасці Сепіра-Уорфа.
10. Моўная і канцэптуальная карціна свету.
11. Культурна-абумоўлены характар нацыянальнай моўнай карціны свету.
12. Лінгвакультуралагічны патэнцыял парэмій у канструяванні карціны свету.
13. Моўная асоба ў лінгвакультуралогіі. Мадэль моўнай асобы Ю. М. Каравулава.
14. Тыпалогія моўных асоб К. Ф. Сядова.
15. Паняцце «дыскурс» у лінгвакультуралогіі.
16. Лінгвакультурны код і яго тыпалогія.
17. Колеравы код культуры ў фарміраванні моўнай карціны свету (на матэрыяле беларускай і кітайскай мовы).
18. Паняцце «лінгвакультурэма». Культурны сэнс нацыянальных лінгвакультурэм беларускага і кітайскага народа.
19. Лінгвакультуралагічныя аспекты даследавання абрадаў, рытуалаў і звычаяў.
20. Лінгвакультуралагічныя аспекты даследавання павер'яў.
21. Лінгвакультуралагічныя аспекты даследавання замоў.
22. Канцэпт як базавае паняцце лінгвакультуралогіі.
23. Асаблівасці канцэптуалізацыі матэрыяльнага свету.
24. Базавыя канцэпты, якія характарызуюць духоўны свет чалавека.
25. Канцэпты, якія характарызуюць інтэлектуальны свет чалавека.
26. Канцэпты, якія характарызуюць маральны свет чалавека.
27. Нацыянальная спецыфіка фразеалагічных адзінак.
28. Безэквівалентныя моўныя адзінкі.

29. Тэорыя метафары. Універсальныя метафарычныя мадэлі.
30. Міфалагізаваныя моўныя адзінкі (архетыпы і міфалагемы, абрады, рытуалы і звычай).
31. Лінгвакультурны аспект фразеалогіі.
32. Этнічныя і культурныя стэрэатыпы, крыніцы іх узнікнення. Стэрэатып і эталон.
33. Стэрэатыпы паводзін беларуса як фактар міжнацыянальных зносін.
34. Сімвал і яго асноўныя характарыстыкі. Роля і значэнне моўнага сімвала ў культуры этнаса.
35. Моўныя паводзіны як аб'ект лінгвакультуралогіі.
36. Гендэрныя асаблівасці моўных паводзін.
37. Моўны этыкет.
38. Методыка лінгвакультуралагічнага аналізу мастацкага тэксту.

5. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

5.1 Асноўная літаратура

1. Алефиренко, Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2016. – 288 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/84276>.
2. Евсюкова, Т. В. Лингвокультурология: учеб. / Т. В. Евсюкова, Е. Ю. Бутенко. – М.: Флинта, 2014. – 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51820>.
3. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Введение : учебное пособие для вузов / В. А. Маслова ; ответственный редактор У. М. Бахтикиреева. – 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 208 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-06586-2. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/540160>.

5.2. Дадатковая літаратура

1. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая [пер. с англ.] / отв. ред. и сост. М. А. Кронгауз; вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М.: Рус. слов., 1996. – 411 с.
2. Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Каган, М. С. Философская теория ценностей / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов: отв. ред. Д. Н. Шмелев; АН СССР, Отд-ние лит. и яз. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
5. Зиновьева Е. И. 3-63 Лингвокультурология: от теории к практике. Учебник. — СПб. : СПбГУ; Нестор-История, 2016. — 182 с.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность: антология. – М., 1997. – С. 280–287.
6. Петров, М. К. Язык. Знак. Культура / М. К. Петров. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 328 с.
7. Пестова, В. В. Лингвокультурология: учебно-методическое пособие / сост. В. В. Пестова. – Электронные текстовые данные (665 КБ). – Самара: СФ ГАОУ ВО МГПУ, 2022. – URL: <https://samara.mgpu.ru/files/elibrary/filologia/Pestova.pdf>.
8. Прохоров, Ю. Е. Русские: коммуникативное поведение / Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин. – 6-е изд., стер. – М.: Флинта, 2021. – 328 с.

9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
10. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
11. Флиер, А. Культурология для культурологов / А. Флиер. – М. : Акад. проект, 2000. – 492 с.
12. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира: материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М.: Яз. славян. культуры, 2002. – 224 с.